



ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥



ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਪੋਹ-ਮਾਘ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੦

ਜਨਵਰੀ 2009

ਜਿਲਦ ੫੨

ਅੰਕ ੧੦

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ
ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ
ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐੱਫ.



ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੨੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	੨੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦੦ ਰੁਪਏ
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੨ ਰੁਪਏ

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net e-mail : gurmat_parkash@yahoo.co.in

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੩
ਸੰਪਾਦਕੀ		੪
ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ	-ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ	੭
ਸੋਹਿਲਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਆਰਤੀ' ਦਾ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਅਧਿਐਨ	-ਬੀਬਾ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ	੧੪
ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ	-ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ	੧੯
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ : ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ	-ਸ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ	੨੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ	-ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ	੩੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਲੌਕਿਕ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ	-ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਰਸ਼ੀ	੪੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਡਾ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੪੪
ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛੰਦ-ਜੁਗਤਿ ਅਤੇ ਗਤਕਾ ਚਾਲਾਂ	-ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਹਾਰਨਪੁਰ	੪੬
ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ	੫੦
ਮਰਣ ਮੁਣਸਾਂ ਸੂਰਿਆ ਹਕੂ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਹਿ ਪਰਵਾਣੋ	-ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ	੫੫
ਗੁਰੂ-ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਪਾਤਰ : ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ	-ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੋਰ	੫੮
ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ-ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ	-ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	੬੩
ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ	-ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ	੬੭
ਆਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ	-ਸ. ਹਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭੰਵਰ	੬੯
ਸੈਰ	-ਗਿਆਨੀ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੋਰ	੭੩
ਨਿਰਮਲ ਭਉ	-ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ	੭੭
ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਨਾਮ-ਮਾਰਗ	-ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੁੰਡਲਾ	੮੦
ਕਵਿਤਾਵਾਂ		੮੬
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੯੦
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੩

ਮਾਘ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਹਾੜੇ

* ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਮਾਘੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ	੧ ਮਾਘ	੧੩ ਜਨਵਰੀ
* ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧ ਮਾਘ	੧੩ ਜਨਵਰੀ
* ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ	੭ ਮਾਘ	੧੯ ਜਨਵਰੀ
* ਜਨਮ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੧੪ ਮਾਘ	੨੬ ਜਨਵਰੀ
* ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੧੯ ਮਾਘ	੩੧ ਜਨਵਰੀ
* ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ	੧੯ ਮਾਘ	੩੧ ਜਨਵਰੀ
* ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਕੋਠਾ ਸਾਹਿਬ (ਵੱਲਾ)	੨੫ ਮਾਘ	੬ ਫਰਵਰੀ
* ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ	੨੭ ਮਾਘ	੮ ਫਰਵਰੀ
* ਜਨਮ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	੩੦ ਮਾਘ	੧੧ ਫਰਵਰੀ

ਸ਼ਬਦ-ਵਿਚਾਰ

ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ...

ਭੈ ਭੰਜਨ ਭਗਵਾਨ ਭਜੋ ਭੈ ਨਾਸਨ ਭੋਗੀ।
 ਭਗਤਿ ਵਛਲ ਭੈ ਭੰਜਨੋ ਜਪਿ ਸਦਾ ਅਰੋਗੀ।
 ਮਨਮੋਹਨ ਮੂਰਤਿ ਮੁਕੰਦ ਪ੍ਰਭੁ ਜੋਗ ਸੰਜੋਗੀ।
 ਰਸੀਆ ਰਖਵਾਲਾ ਰਚਨਹਾਰ ਜੋ ਕਰੇ ਸੁ ਹੋਗੀ।
 ਮਧੁਸੂਦਨ ਮਾਧੋ ਮੁਰਾਰਿ ਬਹੁ ਰੰਗੀ ਖੇਲਾ।

ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰੂ ਚੇਲਾ॥੧੨॥

(ਵਾਰ ੪੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਕਵੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ੪੧ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੈਅ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਨਮੋਹਕ, ਰਸੀਏ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕ ਆਦਿ ਹੋਣ ਦੇ ਅਨੰਤ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਵਭਿੰਨੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਜਸ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਜਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਡਰ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰਿਕ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਡਰ ਭਾਵ ਸ਼ੰਕੇ-ਸੰਸੇ ਆਦਿ ਦੋੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚੀ ਨਿਰਮਲ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਦੇ ਧਾਰਕ ਜਨਾਂ ਦੇ ਡਰਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਜੁੜ ਕੇ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰਿਕ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਹੀ ਸਾਰੇ ਰਸਾਂ ਦਾ ਰਸੀਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਝ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਲਕ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮਾਇਆ ਦਾ ਆਸਰਾ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਦਾ ਹੈ। ਧੰਨ ਹਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਆਪ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੇਲਾ ਭਾਵ ਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪ 'ਚ ਵੀ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਭ ਅੰਤਰ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਜਾਣ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਹਾੜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ■

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਅਗੰਮੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਗੰਮੀ ਬਾਲ-ਜੀਵਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੧੯੮ ਦੀ ੨੩ ਪੋਹ, ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ (੨੨ ਦਸੰਬਰ ੧੬੬੬ ਨੂੰ) ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਕੁੱਖੋਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਵੱਸੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਵਰਣ ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ 'ਚ ਲਿਖੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਵਰਣ ਮੁਤਾਬਿਕ: 'ਪਟਨਾ ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੩੨੧-੧੮੪ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੌਰਯ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚੰਦ੍ਰਗੁਪਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪਟਨੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ੯ ਮੀਲ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਡੇਢ ਮੀਲ ਚੌੜੀ ਸੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੱਕੀ ਕੰਧ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ੫੭੦ ਬੁਰਜ ਅਤੇ ੬੪ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਖਾਈ (ਖੰਦਕ) ਸੱਠ ਫੁੱਟ ਚੌੜੀ ਅਤੇ ਪੈਂਤਾਲੀ ਫੁੱਟ ਡੂੰਘੀ ਸੀ.... ਪਟਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਾ ਅਜਾਤਸ਼ਤ੍ਰ ਨੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਪਾਟਲੀਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ ਖੰਡਹਰ ਭੀ ਪਟਨੇ ਪਾਸ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਰਾਜ ਭਵਨ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਟਨੇ ਦੇ ਨਾਮ ਕੁਸੁਮਪੁਰ, ਪਦਮਾਵਤੀ, ਪੁਸ਼ਪਪੁਰ ਭੀ ਹਨ।' ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਪਟਨਾ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭਾਵ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਜੱਗ ਪਾਠਕ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਹਨ ਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਸਾਮ ਦੇ ਲੰਮੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਅਸਾਮ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮ-ਕਾਰਜਾਂ 'ਚ ਲੱਗੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤਕ ਮਿਲ ਹੀ ਨਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ 'ਚ ਹੋਈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਦੇਸ਼ਾਂ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਨੇ ਡੂੰਘੀ

ਰੁਚੀ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਤੀਬਰ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਮੁੱਢਲੇ ਬਾਲਪਨ 'ਚ ਆਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਸਿਖਲਾਈ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ 'ਚ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਚਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਗੰਗਾ ਕੋਲ ਹੀ ਵਗਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਤੈਰਾਕੀ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਕ ਵਪਾਰੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਨੰਨ੍ਹੀ ਆਯੂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਬੇੜੀ ਉਚੇਚੇ ਰੂਪ 'ਚ ਬਣਵਾ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿੱਜ-ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਹਿਤ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹ ਨੰਨ੍ਹੀ ਬੇੜੀ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਗੰਗਾ 'ਚ ਠੇਲ੍ਹੇ ਦਿੰਦੇ। ਕਿੰਨਾ-ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸੁਹਾਵੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਹੋਰ ਸੁਹਾਵੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਦੋਂ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬਾਲ-ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਆਮ ਬਾਲ-ਖੇਡਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦੀ। 'ਹੋਣਹਾਰ ਬਿਰਵਾ ਦੇ ਚਿਕਨੇ ਚਿਕਨੇ ਪਾਤ' ਵਾਲੀ ਕਹਾਵਤ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਖੇਡਾਂ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਖੇਡਾਂ ਸਨ। ਬਾਲ-ਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਲੈਣੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਟੋਲੀਆਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਕਰਾਉਣਾ। ਸਾਰੇ ਬਾਲ-ਹਾਣੀ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਅਸਰ ਮੰਨਦੇ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਉਲੇਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਭ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੇਠ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਰਨੈਲੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ। ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਅਤੇ ਗੁਲੇਲ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਚੰਗੇ ਫੁੰਡਦੇ ਸਨ।' (ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਸ.ਏ.)

ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਬਾਲ-ਜੀਵਨ 'ਚ ਸਮੂਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਨੇਕਾਂ ਚੋਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹਿ ਚੰਦ ਮੈਣੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਾਵ-ਭਿੰਨੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਾਠਕਾਂ-ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ 'ਚ ਝਰਨਾਟਾਂ ਛੇੜਨ ਵਾਲੇ ਹਨ:

“...ਉਹ ਰੋਜ਼ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਿਹਾ ਕਰਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰੀ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ, ਧਿਆਨ ਧਰੀ, ਬਾਲ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਝੱਟਪਟ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੋਮਲ ਬਾਹਵਾਂ ਰਾਣੀ ਦੇ ਗਲ ਦੁਆਲੇ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਘੁੱਟ ਕੇ ਗਲਵਕੜੀ ਪੈ ਗਈ। ਗੋਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਨੂਰ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ ਸੁਡੌਲ ਬਾਲਕ ਆ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜਿਹੇ ਮੁਖੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ... ‘ਮਾਂ ਜੀ! ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ।’... ਰਾਣੀ ਨੇ ‘ਪੁੱਤਰ’ ਨੂੰ ਮਠਿਆਈ ਛਕਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਬੋਲੇ, ‘ਮਠਿਆਈ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ ਮਾਂ ਜੀ! ਉਹ ਤਲੇ ਹੋਏ ਛੋਲੇ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਪੂਰੀ ਦਿਓ ਜੋ ਅੰਦਰ ਚੌਂਕੇ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਜੇ।’”

ਪਟਨਾ ਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਗੰਗਾ ਕਿਨਾਰੇ ਖੇਡਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੜਾ

ਸੁੱਟਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੜਾ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦੂਜਾ ਕੜਾ ਵੀ ਸੁੱਟ ਦੇਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬੇਹੱਦ ਰਸਦਾਇਕ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਆਤਮ-ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦੇਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਮਿਲ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿਰਦਿਆਂ 'ਚ ਝਰਨਾਟਾਂ ਛੇੜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੁ ਪਟਨੇ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਬਾਲ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ ਮੁਖੜੇ ਨੂੰ ਤੱਕ-ਤੱਕ ਵਾਰੇ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵਿਛੋੜਾ ਅਸਹਿ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਇਕੱਤ੍ਰਿਤ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ 'ਚੋਂ ਜਗਤ ਸੇਠ ਨਾਮਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਕਰਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਨੇ ਉਥੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਬਖਸ਼ਣਾ।

ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਇਲਹਾਮ ਠਸਕਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਭੀਖ ਸ਼ਾਹ ਸੱਯਦ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੀਰ ਹੋਰੀਂ ਤਤਕਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਬਾਲ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ ਮੁਖੜੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਕਰ, ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ। ਪੀਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੋਨੋਂ ਕੁੱਜੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਬਾਲ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋਨਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਗੇ।

ਬਾਲ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਚੋਜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੋਂ 'ਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਵਸਤਾਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਵਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਖੇ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸੰਗਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਐਸੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੇ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਗੰਮੀ ਬਾਲ-ਜੀਵਨ ਵਿਭਿੰਨ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ/ਸੁਣਨਾ ਸਾਡੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ 'ਚ ਅਸੀਮ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਅਗੰਮੀ ਬਾਲ-ਜੀਵਨ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਬਾਲ-ਪਨੀਰੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ-ਜਾਣਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਹਿਤ ਲਿਆਉਣਾ ਇਕ ਸਾਰਥਕ ਕਦਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੀਆਂ ਹਾਰਦਿਕ ਮੁਬਾਰਕਾਂ!



ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ

—ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ*

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਝਲਕਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸਿੱਖ-ਫਲਸਫਾ ਹੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਮ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸਚ (ਸਤਿ), ਕੂੜ (ਅਸਤਿ), ਬਖਸੀਸ (ਮੁਕਤੀ), ਹੁਕਮ, ਰਜਾ (ਚਿੱਤ), ਕੁਦਰਤਿ (ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ), ਮੋਖ (ਮੁਕਤੀ), ਨਿਹਾਲ (ਅਨੰਦ), ਗਾਵੈ, ਸੁਣਿਐ, ਮੰਨੈ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਆਮ-ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੀ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੋਝੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਿਆਂ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਾਰ-ਤੱਤ ਸਮਝਾਉਣ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ਦਿੱਸਦੇ ਤੇ ਅਣ-ਦਿੱਸਦੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਅਰਥੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ’ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਿੰਤਨ ਕਰੋਗੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਵਨ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ’ਤੇ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਪੰਕਤੀਆਂ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ‘ੴ’ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ (ਪਰਮ-ਹਸਤੀ) ‘ਇੱਕ’ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਸਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ‘ੴ’ ਤੇ ‘ਓ’ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ‘ੴ’ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਸ਼ੁਤਰਾਣਾ, ਤਹਿ. ਪਾਤੜਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ। ਫੋਨ : ੯੪੬੩੪-੮੯੭੮੧

ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਗਮ ਤੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰੁ ਅਨਾਥੁ ਅਜੋਨੀ ਗੁਰਮਤਿ ਏਕੋ ਜਾਨਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੩੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਸਦੈਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਭ ਕਿਛੁ ਤਿਸ ਕਾ ਓਹੁ ਕਰਨੈ ਜੋਗੁ॥

ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਦੂਸਰ ਹੋਆ ਨ ਹੋਗੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੩)

ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ ‘ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ’ ਆਦਿਕ ਸਭ ਉਸ ਏਕੇ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ। ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸੇ ਦੀ ਹੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਦਿੱਸਦੇ ਤੇ ਅਣਦਿੱਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਜੋ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਖੇਲ-ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਈ॥

ਸਭੁ ਖੇਲੁ ਤਮਾਸਾ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੬੧)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸੇ ਓਅੰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੨)

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਸਤਿ ਨਾਮੁ’ ਵਿਚ ਉਸ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਥਿਰ ਹੈ ਤੇ ਤ੍ਰੈਕਾਲ ਵਿਆਪਕ ਹੈ:

- ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧)

- ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੈ ਨਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੯)

- ਸੋਈ ਸੋਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ॥

ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੬)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਅਮਰ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਹੈ:

ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੩)

ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੇ ਇਸ ‘ਸਤਿ’ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ’ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੬੩ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਤਿ’ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਨਾਂ ਕਿਰਤਮ ਹਨ। ਸਾਧਾਰਨ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰੱਬ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕਿਰਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ॥

ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੁਰਬਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੮੩)

ਤੀਸਰੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ’ ਨੂੰ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਆਪ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਸਭ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਹ ਜੋ ਚਾਹੇ ਸਿਰਜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਚਾਹੇ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਸਾਜਿਆ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਹੈ:

- ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੩)

- ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੪)

ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ, ਉਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨਹਾਰ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਉਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੈ:

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਕਾ ਹੋਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੫)

ਪਰਮਾਤਮਾ ‘ਨਿਰਭਉ’ ਤੇ ‘ਨਿਰਵੈਰੁ’ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਨੂਪਮ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈ ਉਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਬ-ਗਿਆਤਾ, ਨਿਰੰਜਨ ਤੇ ਅਦਵੈਤ ਹੋਵੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਚਿਤਰਿਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇਵਲ ਭੈ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਸਮਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੬)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਅਮੂਰਤਿ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਅਮੂਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ‘ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਮੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਅਜੂਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ

ਹੈ, ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ 'ਅਜੂਨੀ' ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਜੂਨੀ ਬ੍ਰਹਮ 'ਸੈਭੰ' ਵੀ ਹੈ ਭਾਵ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਭੰ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ॥

ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਪਾ ਵੀ ਉਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਆਪ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਲਈ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਵਰਤੇ। ਇਹ ਨਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਲਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਥਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ॥

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਉਸ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੂਝ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣ ਲਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਖੋਹ ਬੈਠਦਾ ਹੈ:

ਏਵਡੁ ਊਚਾ ਹੋਵੈ ਕੋਇ॥

ਤਿਸੁ ਊਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬੇਅੰਤ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ- ਮਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ:

- ਅੰਤ ਕਾਰਣਿ ਕੇਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ॥

ਤਾ ਕੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੫)

- ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤੁ॥

(ਉਹੀ)

ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਸੀਂ 'ਨੇਤਿ

ਨੇਤਿ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਮਹਿਮਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਭਾਵੇਂ 'ਨੇਤਿ' ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਅਕੱਥ ਹੋਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਅਮੁੱਲ ਹੈ:

- ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ॥

ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫)

- ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੨)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵਾਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਥਨ ਕਰ ਸਕਣਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ, ਲੇਖੇ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ॥

ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫)

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਅੱਗ, ਸ਼ਿਵ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਇੰਦਰ, ਸਿੱਧ, ਜਤੀ-ਸਤੀ ਆਦਿਕ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਅਕੱਥ ਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ:

ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰਤਾ ਸਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪ ਹੀ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਇਸ ਦਿੱਸਦੇ ਅਣਦਿੱਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਉਸੇ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਸਭ ਪਾਸੇ ਪਸਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਜੋ ਚਾਹੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ:

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧)

ਉਸ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਬੇਅੰਤਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ:

...ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧)

ਇਹ ਹੁਕਮ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੀ ਇਕ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ

ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਰਜ਼ਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ ਪਰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਏਕੰਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ 'ਹੁਕਮ' ਜਾਂ 'ਕਵਾਉ' ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਧਰਤੀ, ਦੇਵਤੇ, ਸਿਧ, ਪੀਰ, ਸੁਰ ਨਾਥ, ਪਵਨ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬੈਸੰਤਰ ਹਨ, ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਕਵਾਉ ਤੋਂ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਸਭ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ:

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਖਾਸ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਯਮ, ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਇਕ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਨਿਯਮ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੈਵੀ ਹਾਕਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਨਥਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਨਾਥ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਟਿਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਨਿਯਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਗਤੀ ਨਿਯਮਪੂਰਵਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ 'ਧਰਮ' ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ॥

ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ॥

ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੩)

ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹ ਆਧਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਦਇਆ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਭਾਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਨਿਯਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਵੀ ਧਰਮ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਮ-ਸਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਵੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ, ਅਖੌਤੀ ਉਤਮ-ਨੀਚ, ਬੁਰੇ-ਭਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨਾ

ਪਛਾਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਵਾਗੁਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚ ਬੈਠ ਇਸ ਸਾਰੇ ਖੇਲ-ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੱਚਖੰਡ ਸਮੁੱਚੀ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਖੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਸਤ ਹੋਂਦ, ਖੰਡ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ:

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਅਜੂਨੀ ਹਸਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ‘ਗਾਵੀਐ’ “ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਵਹਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ “ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰ” ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਰਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਪਸਾਰਾ ਇਕ ਪਰਵਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਦਾ ਮਨ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਖਰੀ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤੇ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ‘ਧਰਮ ਹਦੂਰਿ’ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਹਰ ਜੀਵ ਦੇ ਅਮਲ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਖੇ ਜਾਣਗੇ:

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ॥

ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੩੫ 'ਤੇ)

ਸੋਹਿਲਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਆਰਤੀ' ਦਾ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਅਧਿਐਨ

—ਬੀਬਾ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ*

ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਜੁਗਤਾਂ ਸੰਗੀਤ, ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਹਿਤ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਆਦਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਤਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵੱਲ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਮਾਨਸ ਜਾਂ ਲੋਕ-ਮਨ ਹੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕ-ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਅਪਣਾਏ ਹਨ ਜੋ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਹਨ। ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਪਿੱਛੇ ਸਮੁੱਚਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਮੂਰਤ, ਅਮੂਰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਮੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਲੋਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪੂਰੀ ਲੋਕਾਈ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਸੋਹਿਲਾ, ਘੜੀਆਂ, ਛੰਤ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਵਾਰਾਂ, ਬਾਰਾਮਾਹ, ਆਰਤੀ, ਅੰਜਲੀ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ, ਪਹਰੇ, ਥਿਤੀ, ਦਿਨ ਰੈਣ ਆਦਿ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੁਭਾਅ ਗਾਇਨਮੁਖੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲੋਕ-ਧੁਨ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ-ਧੁਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਅਰਥ-ਸੰਚਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਆਰਤੀ' ਵੀ ਲੋਕ-ਧਰਮ

* ਸ/ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜਾਂ ਲੋਕ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਅੰਗ ‘ਆਰਤੀ’ ਦਾ ਹੀ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਆਰਤੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਨਿਤ ਨਵੀਂ ਆਰਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ।

‘ਆਰਤੀ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਅਰਾਤ੍ਰਿਕ’ ਦਾ ਅਪ੍ਰਭੰਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ, ਉਹ ਜੋਤ ਜੋ ਰਾਤ ਦੇ ਹਿਤ ਵਜੋਂ ਨਾ ਜਗਾਈ ਜਾਵੇ। ਆਰਤੀ ਵੇਲੇ ਜੋ ਜੋਤਾਂ ਜਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਜੋਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ‘ਆਰਤੀ’ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਆਰਤ’ ਦਾ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਦੁਖੀ ਜਾਂ ਆਤੁਰ ਹੈ। ਆਤੁਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਿਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਤੋਂ ਸੁਖ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”^੧

ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਜੋਤੀ ਨਿਰੰਤਰ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਉੱਠਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਵੀ ਆਰਤੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੀਵੇ ਜਗਾ ਕੇ ਸੱਤ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਚਾਰ ਵਾਰ ਚਰਨਾਂ ’ਤੇ, ਦੋ ਵਾਰ ਧੁੰਨੀ ’ਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮੁੱਖਤੇ ’ਤੇ। ਆਰਤੀ ਸਮੇਂ ਧੂਪ, ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਵਾਜੇ ਵਜਾਉਣ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਰਤੀ ਮਹਿਜ਼ ਇਕ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵਾ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਬੜੇ ਸੁਲਝੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ‘ਆਰਤੀ’ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸੇ ਵੰਨਗੀ ਦੀ ਇਕ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਗਨਨਾਥਪੁਰੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਆਰਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਆਰਤੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸੁਝਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਅਲੌਕਿਕ ਆਰਤੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਆਰਤੀ ਤੁੱਛ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਲੌਕਿਕ ਆਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਥੱਲੇ ਦੱਬੇ ਪਏ ਇਕ ਆਮ ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ ਆਰਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਰਤੀ ਤਾਂ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਰਾਟ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਓ ਬਲਣ ਵਾਲੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਗਗਨ ਦੇ ਥਾਲ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਮੋਤੀ ਕਹਿਣਾ ਵਚਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੇਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੂਖਮ ਸੁਗੰਧੀ ਫੈਲਾ ਰਹੀ ਧੂਪ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਚੌਰ ਹੋਰ ਵੀ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਮਲਿਆਗਰ ਪਰਬਤ ਦੇ ਚੰਦਨ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਬ੍ਰਿਛ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੌਣਾਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਤੇ ਸਗਲ ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਸਮਾਦਪੂਰਨ ਛੁਹਾਂ ਹਨ। ਆਰਤੀ ਵੇਲੇ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਚੌਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਰੁਮਕ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੰਡਾਂ ਦੁਆਲੇ ਲਿਪਟਿਆ ਹਵਾ-ਮੰਡਲ ਪੌਣ-ਚਾਲਾਂ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ! ਪੌਣਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਦਾ ਆਕਾਰ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਚੌਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਮਲਿਆਗਰ ਵਣਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਉਂਗਲ ਜਿੰਨੀ ਧੂਪ-ਬੱਤੀ ਨਾਲੋਂ। ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪਾਲਣਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਜਾਇ ਨਿਰੰਤਰ ਲੀਨ ਹੋਏ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

‘ਆਰਤੀ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਮੂਰਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਆਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ-ਆਰਤੀ ਜਿੱਡੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇਸ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਆਕਾਰ ਹੈ। ਰਵਿ, ਚੰਦ ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸਮੂਹ ਇਸ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਨੈਣ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਦੀ ਬੇਓੜਕ ਬਨਸਪਤੀ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰ ਹਨ ਤੇ ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਭਰੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਨਾਸਿਕਾਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਤਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਜ ਉਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਝਲਕਾਰਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਗਗਨਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ, ਚੰਦ ਤੇ ਸੂਰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਹਜਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ, ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ, ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਸੀਮਤਤਾ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਅਨੰਤਤਾ ਦੀ ਅਸਗਾਹ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਨਾ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ‘ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ’ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਭਾਵ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕੋ ਜੋਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਜੋਤ’ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਜੋਤਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਆਤਮਾਵਾਂ ਮਾਨੋ ਬੇਅੰਤ ਜੋਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਇਕ ਆਤਮਿਕ ਆਰਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਜੋਤੀ’ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮਜੋਤਿ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਆਰਤੀ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਆਰਤੀ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਕੇ ਫਿਰ ਆਤਮਿਕ ਆਰਤੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੀਸਰੇ ਬੰਦ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਆਰਤੀ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਇੰਝ ਨਿਖੇੜੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਤੋਂ ਵਸਤ ਦਾ ਗਿਆਨ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ, ਜਗਿਆਸੂ ਤੇ ਰੱਬ ਤਿੰਨੇ ਇਕ ਜੋਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਲੀਕ ਖਿੱਚੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਜਗਿਆਸੂ ਲਈ ਹਰ ਪਲ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣੇ ਉਸ ਦੀ ਸੱਚੀ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਨੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸੇਧ ਸਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪੰਧ ਉੱਜਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਠੋਕਰਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਇਕ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਮਨੁੱਖਤਾ ਰੱਬੀ ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਤਾਰ ਵਿਚ ਪਰੋਏ ਹੋਏ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਅਸਲ ਆਰਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਚੌਥੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਅਮਰ ਜੋਤਿ ਪਾਸੋਂ ਮਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਉਹ ਆਰਤੀ ਕਰਦਾ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਦਾਇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੌਰਾ-ਮਨ ਹਰੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਰੂਪੀ ਕਮਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਲੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਿਨ-ਰਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਰੰਦ ਰਸ ਮਾਣਨ ਲਈ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਲਾਲਸਾ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਰੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਜਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਣੇ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਤੋਂ ਨਿਰਗੁਣ ਹੋਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ, ਭੌਰਾ-ਮਨ ਪਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਣਾ ਜੇ ਅੰਤਿਮ ਲਕਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖ਼ਾਤਰ ਨਾਮ ਦੀ ਹੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ-ਕਰਤਾ ਕਾਦਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਰਹੱਸ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਤਕ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦ ਪਰਮ-ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ : “ਜੋ ਆਰਤੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਨਸਪਤੀ ਰਲ ਕੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਆਰਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਰਤੀ ਦੀ ਰੀਤ ਦੇ ਇਸ ਸੀਮਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।”^੨

ਸੋ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਆਰਤੀ’ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਤਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦ ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਆਰਤੀ ਅਸੀਂ ਉਤਾਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਰਬ-ਗੁਣ, ਸਰਬ-ਉੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸੇ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :

੧. ਸੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼ (ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ), ਲੋਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੧੯੭੮, ਪੰਨਾ ੩੦੦.

੨. ਮਹੀਪਇੰਦਰ ਕੌਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਅਧਿਐਨ, ਕੁਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ, ੨੦੦੪, ਪੰਨਾ ੭੭.

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਸਾ:

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ

—ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ)

ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਹਨ—ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ-ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤਮਾਮ ਸਾਹਿਤਕ ਜ਼ਬਾਨਾਂ, ਲੋਕ-ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਜ-ਸੰਵਰ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਆ ਹੋਈਆਂ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮੂਲ ਲੋਕ-ਧੁਨਾਂ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਬਤੇ ਵਿਚ ਬੱਝ ਕੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ-ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ-ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਗਵੱਈਏ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਦੋ-ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਤੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੁਰਾਤਨ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਜੋਗ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਜੋਗ ਲਈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ-ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪੱਕੇ ਰਾਗ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਥੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਜਾਂ ਦੇਸੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ-ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਰਮਨਪਿਆਰੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਲੋਕ-ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਰੂਹਾਨੀ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਤੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਜੋ ਰੂਪ ਅਪਣਾਏ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਉਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

- | | |
|--------------|-----------|
| ੧. ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ | ੨. ਆਰਤੀ |
| ੩. ਅੰਜੁਲੀ | ੪. ਸਦੁ |
| ੫. ਸੋਹਿਲਾ | ੬. ਕਰਹਲੇ |
| ੭. ਕਾਫ਼ੀ | ੮. ਘੋੜੀਆਂ |
| ੯. ਚਉਬੋਲੇ | ੧੦. ਛੰਤ |

- | | |
|-----------------|-------------|
| ੧੧. ਡਖਣੇ | ੧੨. ਥਿਤੀ |
| ੧੩. ਦਿਨ ਰੈਣਿ | ੧੪. ਪਹਰੇ |
| ੧੫. ਪਟੀ | ੧੬. ਬਾਰਹਮਾਹ |
| ੧੭. ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ | ੧੮. ਬਿਰਹੜੇ |
| ੧੯. ਮੰਗਲ | ੨੦. ਰੁਤੀ |
| ੨੧. ਵਣਜਾਰਾ | ੨੨. ਵਾਰ |
| ੨੩. ਵਾਰ ਸਤ ਆਦਿਕ | |

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੀ ਨੇਮਾਵਲੀ ਨਿਯਤ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਲਾਹੁਣੀ ਦੀ ਧੁਨ ਆਰਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਆਰਤੀ' ਦੀ ਗਾਉਣ-ਧੁਨ 'ਅਲਾਹੁਣੀ' ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵੀ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦੇ ਇਹ ਰੂਪ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ।

੧. ਅਲਾਹੁਣੀ- ਇਹ ਸ਼ੋਕ-ਗੀਤ ਹੈ, ਵਿੱਛੜੇ ਸਨੇਹੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਪਾਏ ਵੈਣ ਇਸ ਦਾ ਕਲੇਵਰ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਡਹੰਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਲੋਕ-ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਦਰਸਾਈ ਹੈ।

੨. ਆਰਤੀ- ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਪੂਜਾ ਲਈ ਇਹ ਲੈਅ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੂਜਨੀਕ ਦੇਵਤੇ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਨਾਸਰੀ ਦੀ ਸੁਰ ਇਸ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵੀਂ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੀ ਆਰਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਹੈ।

੩. ਅੰਜੁਲੀ- ਬੇਨਤੀ ਦਾ ਗੀਤ 'ਅੰਜੁਲੀ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੪. ਸਦੁ- ਇਹ ਸ਼ੋਕ-ਗੀਤ ਹੈ, ਜੋ ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤ੍ਰੈਤੁਕੀ ਸਦੁ ਉਚਾਰੀ, ਜੋ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

੫. ਸੋਹਿਲਾ- ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਨੂੰ 'ਸੋਹਰ' ਜਾਂ ਸੋਹਿਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ

ਜਨਮ ਉਤਸਵ ਤੇ ਵਿਵਾਹ ਉਤਸਵ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਗੀਤ ਇਸੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਹੈ।

੬. ਕਰਹਲੇ- ਸਿੰਧੀ ਵਿਚ ਕਰਹਾ ਜਾਂ ਕਰਹਲ, ਊਠ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਸੋ ਸੁਤਰਵਾਨਾਂ ਦੀ ਲੋਕ-ਧਾਰਨਾ 'ਕਰਹਲਾ' ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

੭. ਕਾਫੀ- ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਸ਼ਣਵ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਗੀਤ ਬਿਸ਼ਨਪਦਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮੁਸਲਿਮ ਫਕੀਰਾਂ ਜਾਂ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਗੀਤ 'ਕਾਫੀਆਂ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਕਾਫੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਗਾਉਣਾ ਹੈ। ਕੱਵਾਲ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੀਤ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਸਾ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ ਤੇ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਲੋਕ-ਧੁਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਧਾਰ ਗਈ।

੮. ਘੋੜੀਆਂ- ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਲਾੜਾ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭੈਣਾਂ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਘੋੜੀਆਂ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਸ ਧੁਨ ਨੂੰ ਵਡਹੰਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

੯. ਚਉਬੋਲੇ- ਇਸ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਵੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਖਾਸ ੧੧ ਸਲੋਕ 'ਚਉਬੋਲੇ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ 'ਸੰਮਨ, ਮੂਸਨ, ਜਮਾਲ, ਪਤੰਗ' ਪ੍ਰਤੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਬਹਰਹਾਲ ਇਹ ਇਕ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੧੦. ਛੰਤ- ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ-ਗੀਤ 'ਛੰਤ' ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਛੰਤ, ਛੰਦ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲੇ ਬੰਦ ਰਾਹੀਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਅਵਸਥਾ ਦਰਸਾ ਕੇ ਫਿਰ ਚੌਥੇ ਵਿਚ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਅਨੰਦ ਗਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਛੰਤ ਨਾਰੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

੧੧. ਡਖਣੇ- ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਡਖਣਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੀ ਵਿਚ 'ਡਖਣਾ' ਢੋਲ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਚੂੰਕਿ ਇਹ ਸਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਢੋਲ ਦੀ ਧੁਨ 'ਤੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ

‘ਡਖਣੇ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਿਰੀਰਾਗ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪੰਜ ਡਖਣੇ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

੧੨. ਥਿਤੀ- ਪੰਦਰਾਂ ਥਿਤਾਂ ਜਾਂ ਤਿਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ‘ਥਿਤੀ’ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਥਿਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੧੩. ਦਿਨ ਰੈਣਿ- ਮਾਝ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇਕ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੧੪. ਪਹਰੇ- ਚਾਰ ਪਹਿਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ‘ਪਹਰੇ’ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੱਸ ਕੇ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਰੀਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਰੇ ਲਿਖੇ ਹਨ।

੧੫. ਪਟੀ- ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ‘ਪਟੀ’ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅੱਖਰ-ਮਾਲਾ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

੧੬. ਬਾਰਹਮਾਹ- ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਰਚਿਆ ਖੰਡ-ਕਾਵਿ ‘ਬਾਰਹਮਾਹ’ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਯੋਗ ਤੇ ਸੰਯੋਗ ਵੱਲ ਦਾ ਰੋਮਾਂਚਕ ਸਫ਼ਰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਵਿਚ ‘ਬਾਰਹਮਾਹ’ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਾਰਹਮਾਹ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ’ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

੧੭. ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ- ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੇ ਬਵੰਜਾ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਰਚੀ ਰਚਨਾ ‘ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ’ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

੧੮. ਬਿਰਹਤੋ- ਵਿਯੋਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਰਚੇ ਗੀਤ ‘ਬਿਰਹਤੋ’ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਿੰਨ ਛੰਦ ਲਿਖੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਛੰਤਾਂ ਕੀ ਜਤਿ’ ‘ਤੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੧੯. ਮੰਗਲ- ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਗੀਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਹ ਉਤਸਵ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜਾਨਕੀ ਮੰਗਲ, ਪਾਰਬਤੀ ਮੰਗਲ ਤੇ ਰੁਕਮਣੀ ਮੰਗਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਿਲਾਵਲ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਗਲ ਰਚਿਆ ਹੈ।

੨੦. ਰੁਤੀ- ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਿਖੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ 'ਰੁਤੀ' ਹੈ, ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਖਟ ਰਿਤੂ ਵਰਣਨ' ਇਸੇ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪ ਹੈ।

੨੧. ਵਣਜਾਰਾ- ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਵਾਪਾਰੀ, ਸੌਦਾ ਲੱਦ ਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾਂਦੇ, ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਨਾਲ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰੀਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ।

੨੨. ਵਾਰ ਸਤ- ਸਤਵਾਰੇ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਨਾਂ ਜਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

੨੩. ਵਾਰ- ਕਿਸੇ ਯੁੱਧ-ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁੰਦ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ 'ਵਾਰ' ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ੨੧ ਵਾਰਾਂ ਰਚੀਆਂ ਤੇ ੨੨ਵੀਂ ਵਾਰ ਭਾਈ ਸੱਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਖੂਬੀ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲੋਕ-ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਧੁਨ 'ਤੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ-

੧. ਵਾਰ ਮਾਝ- ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਤਥਾ ਚੰਦਹੜਾ ਸੋਹੀਆ ਕੀ ਧੁਨਿ
੨. ਵਾਰ ਆਸਾ- ਟੁੰਡੇ ਅਸ ਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨਿ
੩. ਵਾਰ ਗਉੜੀ- ਰਾਇ ਕਮਾਲਦੀ ਮੌਜਦੀ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨਿ
੪. ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ- ਸਿਕੰਦਰ ਬਿਰਾਹਮ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਧੁਨਿ
੫. ਵਾਰ ਵਡਹੰਸ- ਲਲਾ ਬਹਿਲੀਮਾ ਕੀ ਧੁਨਿ
੬. ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ- ਜੋਧੈ ਵੀਰੈ ਪੂਰਬਾਣੀ ਕੀ ਧੁਨਿ
੭. ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ- ਰਾਇ ਮਹਮੇ ਹਸਨੇ ਕੀ ਧੁਨਿ
੮. ਵਾਰ ਮਲਾਰ- ਰਾਣੇ ਕੈਲਾਸ ਤਥਾ ਮਾਲਦੇ ਕੀ ਧੁਨਿ
੯. ਵਾਰ ਕਾਨੜਾ- ਮੂਸੇ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨਿ

ਇਹ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਦੋਂ ਇਹ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਲੋਕ-ਰੀਤਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰੀਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਿਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੋਰ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿਸਾਰਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੁਣ ਇਹ ਵਿਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ : ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

—ਸ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੧੩, ਸੰਮਤ ੧੬੮੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ, ਭਾਵ ੧੬ ਜਨਵਰੀ, ੧੬੩੦ ਈ., ੧੯ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੧੬੧ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਲੱਗਭਗ ੧੦ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ੧੬੪੦ ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ, ਸਮੇਂ ਨਾਲ, ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਬੇਟੀ ਰੂਪ ਕੁਇਰ ਹੋਣ ਦੇ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।^੧

ਗੁਰਿਆਈ:

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ੬ ਚੇਤ ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ/੩ ਮਾਰਚ ੧੬੪੪ ਈ. ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਹੀ ੧ ਚੇਤ ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ‘ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ’ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੧੪ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ।^੨

ਕਾਰਜ :

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰੀ-ਕਾਰਜ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਥੇ ਇੰਨਾ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨਾਲ ਖੂਨੀ ਟਕਰਾਅ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗਠਿਤ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਹਾਲਾਤ ਸਾਜ਼ਗਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਤਾਕਤਵਰ ਤੁਰਕ ਸਲਤਨਤ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਚਾਓ ਪੱਖ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰਪੱਖ ਰੱਖਿਆ। ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਕਹਿਲੂਰ ਆਦਿ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਨ

* ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਫੈਲੋ, ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ. ਪਟਿਆਲਾ, ੧੪੭੦੦੨, ਮੋ: ੯੮੫੫੦-੪੦੩੮੪.

੧੬੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਕਹਿਲੂਰ ਰਿਆਸਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲੱਗਭਗ ਨਿਰਪੱਖ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ, ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਕਿਸੇ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਰੜ, ਗਜਮੋਤੀ ਤੇ ਲੌਂਗ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ।^੩

ਫੂਲਕੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਫੂਲ ਅਤੇ ਸੰਦਲੀ, ਜੋ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਥਵਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਨ, ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ।^੪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।^੫

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਇਕ ਜਥੇਬੰਦਕ ਰੂਪ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ-ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਲੰਗਰ, ਸੰਗਤ, ਮੰਜੀ, ਮਸੰਦ, ਦਸਵੰਧ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ (ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰੂਪ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਸੀ^੬, ਭਾਵ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਕੇਂਦਰ) ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋ ਕੇ ਜਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੀ ਸਗੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 'ਚਾਰ ਧੂਣੇ' ਤੇ 'ਛੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ' ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ, ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੂਣਿਆਂ/ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿੱਛ ਗਿਆ।^੭

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ

ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ-ਸ੍ਰੋਤ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਹਾਰ ਕੇ (ਅਸਲ ਵਿਚ ਡਰ ਕੇ) ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਨਜ਼ਦੀਕ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦਾਰਾ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰਮੁਖੀ-ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਆਧਾਰ ਮੌਖਿਕ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਖਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਗ਼ਲਤੀ ਲੱਗਣੀ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ।

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਦਾਰਾ, ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਜਾਅ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਮੁਰਾਦ) ਵਿੱਚੋਂ ਦਾਰਾ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।^੯ ਭਾਵੇਂ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਯੁਵਰਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਘਾਟੇ-ਵਾਧੇ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਸੀ।^{੧੦} ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਦਾਰਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਕੇ ਦਾਰਾ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਸਾਧੂ-ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਤੇ ਹੋਰ ਯਥਾਯੋਗ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਰਾ ਨਾਲ ‘ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ’^{੧੦} ਸੈਨਾ ਵੀ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੋਈ ਸੈਨਿਕ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਉਲਝ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦਾ ਉਥਾਨ ਨਹੀਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦੂਸਰਾ, ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਗ਼ੀ ਦਾਰਾ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਸੈਨਿਕ ਟਕਰਾਅ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਦਾਰਾ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਨੈਤਿਕ ਮਦਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੁਲਵਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।^{੧੧}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਰਾਮਰਾਇ :

ਰਾਮਰਾਇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ ’ਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਸੰਕੇਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਵਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਰਾਮਰਾਇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਗੱਲ ੧੬੬੦ ਈ. ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਅੰਤ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਆਮ ਵਿਦਿਤ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮਰਾਇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚਾਲੇ ਜੋ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰ-ਤੱਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੇਂਦਰਤ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਥਾਪਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਭੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਮਰਾਇ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਾਲਚ ਰਾਹੀਂ ਰਾਮਰਾਇ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗ਼ਲਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਰਾਇ ਨੂੰ, ਇਸ ਘਟਨਾ ਉਪਰੰਤ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਗ

ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਮਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਰਾਮਰਾਇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜਗੀਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਦੂਨ’ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵੀ ਰਾਮਰਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ‘ਬੋਲਦੀ’ ਹੈ।

ਯਾਤਰਾਵਾਂ :

ਆਪਣੇ ਗੁਰਿਆਈ-ਕਾਲ (੧੬੪੪-੬੧ ਈ.) ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਦੌਰਿਆਂ ਅਥਵਾ ਰਸਤੇ ਤੇ ਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ-ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ/ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:^{੧੨}

(੧) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਵੱਡੀ ਲਹਿਲ, ਹਰੀਆਂ ਵੇਲਾਂ, ਭੁੰਗਰਨੀ, ਬੰਬੇਲੀ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਨੂਰ ਮਹਿਲ, ਪੁਆਧੜਾ, ਗਹਲਾਂ, ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ, ਮਾੜੀ ਪਿੰਡ, ਮਰਾੜ, ਮੀਝੋਂ ਕੀ ਮੌੜੀ, ਪਲਾਹੀ ਨਗਰ, ਫਰਾਲ ਸੰਧਵਾਂ, ਦੁਸਾਂਝ ਮਸੰਦਾਂ ਕੇ, ਹਕੀਮਪੁਰ, ਚੰਦਪੁਰ, ਚੌਲੇਵਾਲ।

(੨) ਬੁੰਗਾ, ਰੋਪੜ, ਪਿਹੋਵਾ, ਥਾਨੇਸਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਆਦਿ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ :

ਗੁਰਿਆਈ-ਕਾਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ-ਕੁ ਸਿੱਖ ਅਥਵਾ ਜਗਿਆਸੂ ਆਏ? ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਔਖਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਅਸੰਭਵ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਬੂਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਦੂਸਰਾ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਹਿੰਦਾ ਤੁਰਿਆ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਅਥਵਾ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉੱਘੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:^{੧੩}

੧. ਭਾਈ ਪੁੰਗਰ ਜੀ
੨. ਭਾਈ ਗੋਂਦਾ ਜੀ
੩. ਭਾਈ ਜਿਊਣਾ ਜੀ
੪. ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸ਼ੋਸ਼ਨ
੫. ਭਾਈ ਕਾਲ ਦੁਲਟ ਜੀ
੬. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਜੀ
੭. ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ
੮. ਭਾਈ ਗਉਰਾ ਜੀ

੯. ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜੀ ਆਦਿ

ਯਾਦ-ਚਿੰਨ੍ਹ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਕੀਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੌਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂ ਜਿਸ-ਜਿਸ ਰਸਤੇ 'ਪੁਰ ਵੀ ਲੰਘੇ, ਉਥੇ-ਉਥੇ ਹੀ ਲੱਗਭਗ ਯਾਦ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਾਂ ਕਈ ਥਾਂ ਯਾਦ-ਚਿੰਨ੍ਹ (Relico), ਜਿਵੇਂ ਕੱਪੜੇ (ਚੋਲਾ), ਕੋਈ ਦਰੱਖਤ, ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜ ਆਦਿ ਸੰਭਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਾਦ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਕਾਲੀ ਜਾਂ ਉੱਤਰ-ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ (ਖਾਸ ਕਰ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਯੁੱਗ-ਗਰਦੀਆਂ) ਕਾਰਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿਚ ਮਿਟ ਗਏ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ:^{੧੪}

ਕੀਰਤਪੁਰ, ਬੁੰਗਾ, ਰੋਪੜ, ਵੱਡੀ ਬਹਿਲੀ/ਲਾਹਲੀ, ਹਰੀਆਂ ਵੇਲਾਂ, ਭੁੰਗਰਨੀ, ਬੰਬੋਲੀ, ਨੂਰ ਮਹਿਲ, ਪੁਆਧੜਾ, ਡਰੋਲੀ, ਮੇਹਰਾਜ, ਮਹਿਲ, ਅੰਬ ਸਾਹਿਬ, ਜਸਪਾਲ ਭਾਈ ਕੇ, ਦੁਸਾਂਝ ਮਸੰਦਾਂ ਕੇ, ਪਲਾਹੀ, ਮੁਕੰਦਪੁਰ, ਨਨਕਾਣਾ, ਗਲੋਟੀਆਂ ਖੁਰਦ, ਅਮਰਗੜ੍ਹ (ਗੋਨਿਆਣਾ ਮੰਡੀ), ਚਣੌਲੀ, ਹਕੀਮਪੁਰ, ਹਰਿਰਾਏਪੁਰ ਆਦਿ।

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤਿਥਾਵਲੀ : (ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਵਿਚ)

ਜਨਮ/ਪ੍ਰਕਾਸ਼	੧੬੩੦
ਵਿਆਹ	੧੬੪੦
ਗੁਰਗੱਦੀ	੧੬੪੪
ਨਾਹਣ ਜਾਣਾ	੧੬੪੫
ਰਾਮਰਾਇ ਜਨਮ	੧੬੪੭
ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੁਇਰ ਜਨਮ	੧੬੪੯
ਦਾਰਾ ਦਾ ਸੰਪਰਕ	੧੬੫੦
ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਫੇਰੀ	੧੬੫੨
ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਫੇਰੀ	੧੬੫੩
(ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਨਮ	੧੬੫੬
(ਦੁਬਾਰਾ) ਦਾਰਾ ਸੰਪਰਕ	੧੬੫੮
ਕਸ਼ਮੀਰ ਫੇਰੀ	੧੬੬੦
ਰਾਮਰਾਇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ	੧੬੬੧
ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ	੧੬੬੧

ਸ੍ਰੋਤ ਸੂਚਨਾ : (I ਗੁਰਮੁਖੀ, II. ਫ਼ਾਰਸੀ, III. ਫੁਟਕਲ)

I. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਅਥਵਾ

ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ-ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕਈ ਅਣ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਵੀ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਯੁੱਗ-ਗਰਦੀਆਂ ਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਇਕ-ਦੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਸੂਚੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ-ਪਾਠ, ਟਿੱਪਣੀ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ: ਸ਼੍ਰੋਤ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ:

(ਕਾਲ-ਕ੍ਰਮਾਨੁਸਾਰ)

੧. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ (੧੬੮੨-੧੭੦੫ ਈ.), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੮੯, ਪੰਨੇ ੧੭੭-੮.
੨. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਾਣੀ (੧੬੯੮), ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ), (ਸੰਪਾ.) ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੫ (ਤੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ) ਪੰਨੇ ੭੦, ੧੫੪.
੩. ਕੰਕਣ, ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ^{੧੫} (੧੭੧੦-੧੫), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਰਘਬੀਰ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-੧੯੯੧, ਪੰਨੇ ੫੦-੫੧.
੪. ਸੇਵਾਦਾਸ, ਪਰਚੀਆਂ^{੧੬} (੧੭੧੧-੩੪), (ਸੰਪਾ.) ਪ੍ਰੋ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ, (ਸੋਧਕ) ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੬੧, ਪੰਨੇ ੬੩-੭੮.
੫. ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬^{੧੭} (੧੭੧੮), (ਸੰਪਾ.) ਗਿ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜੂਨ-੧੯੯੮, ਪੰਨੇ ੭੭੨-੮੦, ੭੯੪, ੭੯੭ ਆਦਿ।
੬. ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ^{੧੮} (੧੭੬੯), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਰਾਏਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੧, ਪੰਨੇ ੬੦-੬੧.
੭. ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਥਾ, (ਉਤਾਰਾਕਾਰ) ਗਿ. ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਲਿਟਰੇਚਰ ਹਾਊਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੩, ਬੰਦ-੧੯, ਪੰਨਾ ੫੫.
੮. ਗੁਰਰਤਨਾਵਲੀ (੧੭੭੩), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਮਨਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਕਾ. ਸੰਪਾ. ਖ਼ੁਦ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੯੫, ਪੰਨੇ ੧੦੮-੧੫.
੯. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ (੧੭੭੩), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਨਵਰੀ ੨੦੦੪, ਸਾਖੀਆਂ ੧੦੨-

੧੯, ਪੰਨੇ ੧੪੭-੬੭.

੧੦. ਬਾਵਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਵਿਤਾ (੧੭੭੬), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੯ (ਦੂਜੀ ਵਾਰ), ਭਾਗ ਦੂਜਾ (ਖੰਡ-੨), ਪੰਨੇ ੫੧੩-੬੦੧.
੧੧. ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ^{੧੯}, (ਸੰਪਾ.) ਗਿ. ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮਈ-੧੯੯੫ (ਤੀਜੀ ਵਾਰ), ਸਾਖੀਆਂ ੧-੧੫, ਪੰਨੇ ੪੨-੫੯.
੧੨. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਭਟ, ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, (ਸੰਪਾ.) ਗਿ. ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਦਸੰਬਰ-੧੯੬੧, ਪੰਨੇ ੪੪, ੪੭.
੧੩. ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ (੧੮-੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ), (ਸੰਪਾ.) ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅਪ੍ਰੈਲ-੧੯੭੭, ਪੰਨੇ ੯੩, ੧੧੨, ੧੨੮, ੧੫੬, ੧੯੧, ੨੨੧, ੨੩੪, ੨੪੨, ੨੪੯, ੨੫੭, ੨੬੭, ੨੮੫.
੧੪. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਲ), ਗੁਰਕੀਰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (੧੮੩੪), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੮੬, ਹੁਲਾਸ ੭, ਪੰਨੇ ੨੧੯-੩੪.
੧੫. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ (੧੮੪੩), (ਸੰਪਾ.) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੨੯, ਜਿਲਦ ੮.
੧੬. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (੧੮੭੮), (ਸੰਪਾ.) ਗਿ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਹੀਦ ਬੁੰਗਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅਕਤੂਬਰ-੧੯੭੦, ਭਾਗ-੨.
੧੭. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (੧੮੯੯), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਾਜੂ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੯ (ਚੌਥੀ ਵਾਰ), ਪੰਨੇ ੬੧੫-੫੩.

II

- (੧) ਦਾਬਿਸਤਾਨ-ਏ-ਮਜ਼ਹਿਬ (੧੬੪੪), (ਸੰਪਾ.) ਨਾਜ਼ਰ ਅਸ਼ਰਫ, ਕਲਕੱਤਾ-੧੮੦੯ (ਫ਼ਾਰਸੀ)
- ੧.੧ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰੇ^{੨੦}, (ਸੰਪਾ./ਅਨੁ.) ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੯੯ (ਦੁਬਾਰਾ), ਪੰਨਾ ੨੦.

੨. ਕਨੂਈਆ ਲਾਲ, ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ (੧੮੭੨) (ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁ.) ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੬੮.
੩. ਸੁਜਾਨ ਰਾਏ, ਖੁਲਾਸਾਤੁਤ-ਤਵਾਰੀਖ^{੨੧} (੧੯੯੫), (ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁ.) ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੭੨.

III

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਸ੍ਰੋਤ/ਸੰਦਰਭ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ:

- (੧) ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੯ (ਛੇਵੀਂ ਵਾਰ)।
- (੨) ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੨੩.
- (੩) ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਤੀਰਥ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਅੰਬਾਲਾ-੧੮੮੪ (ਪੱਥਰ ਛਾਪ)।
- (੪) ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ, (ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ) (ਤਿੰਨ ਭਾਗ), ਜਗਰਾਉਂ-੧੯੪੮-੫੩.

ਨੋਟ : ੧੮-੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰ-ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਹਿੰਦੀ/ਬ੍ਰਿਜੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਉਚਾਰੀ ਹੈ, ਇਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵੇਰਵੇ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੫੦ ਅਜਿਹੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਟੋਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ (ਸਾਰੇ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਉਸਤਤਿ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ/ਟੋਹ ‘ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ-ਅਭਿਨੰਦਨ’ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਵੇਗਾ:

- (੧) ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਰਤਨਾਵਲੀ, (ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ) ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, (ਸੰਪਾ.) ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੮੪ (ਲਗਭਗ ੯੦ ਕਵੀ)।
- (੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਭਿਨੰਦਨ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੭੮ (ਲਗਭਗ ੧੦੦ ਕਵੀ)।
- (੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਅਭਿਨੰਦਨ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੮੫ (ਲਗਭਗ ੫੧ ਕਵੀ)।
- (੪) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਭਿਨੰਦਨ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੮੩ (ਲਗਭਗ ੧੦੦ ਕਵੀ)।

ਸੰਦਰਭ-ਸੂਚਨਾ :

ਇਥੇ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਪੇਪਰ, ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਆਦਿ ਕਾਰਜ ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ। ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਇਥੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸੂਚੀ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ।

(ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ-ਕ੍ਰਮਾਨੁਸਾਰ)

੧. ਅਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਸ., ਸਤਵੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਨਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰੈਸ, ਲਾਹੌਰ-੧੯੦੪ ਉਰਦੂ।
੨. ਐਮ.ਜੀ.ਗੁਪਤਾ, ਸ੍ਰੀ, (ਸੰਪਾ.) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ: ਜੀਵਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-੨੦੦੧ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ੧੬ ਪੇਪਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ।
੩. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ., ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ, ਨਿਊ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ-੧੯੮੧.
੪. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ., ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅਗਸਤ-੨੦੦੩, (ਬਾਰੂਵੀਂ ਵਾਰ)।
੫. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਕੌਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ: ਜੀਵਨ, ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੇ ਸਰੋਤ, ਨਿਸ਼ਾਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬੀ-੧/੭੯੫, ਪ੍ਰੇਮ ਨਗਰ, ਸਿਵਲ ਲਾਈਨਜ਼, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੯੮੮.
੬. ਸੁਚਿੰਦਰ ਕੌਰ ਫੁੱਲ, ਡਾ., ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ, ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਤਾਬ ਘਰ, ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ-੧੯੯੨.
੭. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, ਜੀਵਨ ਸਤਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ: ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ-੧.
੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ, ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੮੯੭.
੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ, ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਏਜੰਸੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੧੦ ਉਰਦੂ ਵਿਚ।
੧੦. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕੌਂਸਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੩੩.
੧੧. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਡਾ., ਸਿਮਰਨੁ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ (ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ), ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੦.
੧੨. ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਸਹਿਰਾਈ, ਸਤਲੁਜ ਅਜੇ ਜੇਰਾ ਕਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੮੮.

੧੩. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਔਲਖ), ਡਾ., ਸਿਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੨੦੦੪.
੧੪. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ‘ਗੁਰਮੁਖ’, ਸ., ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ (ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਨੰ. ੭), ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੯੫੫.
੧੫. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸਰਨਾ), ਡਾ., ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ, ਅਮਰੀਕਾ-੨੦੦੨.
੧੬. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ, ਸ੍ਰੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-੨੦੦੬.

ਸੰਦਰਭ-ਸੂਚਨਾ ਦਾ ਵਿਵਰਣਾਤਮਿਕ ਵੇਰਵਾ :

ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਦਰਭ-ਸੂਚਨਾ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਚਾਰਾਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਜਗਿਆਸੂ-ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹਨ। ਖੋਜ ਅਥਵਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਔਲਖ) ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਜ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੂਲ-ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਟੇਕ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ) ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ੮ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੇ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਯਾਦ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਿਵਾਦੀ-ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਐਮ.ਜੀ.ਗੁਪਤਾ, ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸਰਨਾ), ਸ੍ਰੀ ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਜ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੇ ਸਤਰ ਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਡਾ. ਸੁਚਿੰਦਰ ਕੌਰ ਫੁੱਲ ਦਾ ਕਾਰਜ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਸਹਿਰਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ-ਚਰਿਤਰ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਸੂਚਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵੀ ਸਮੇਂ ਤੇ ਲੋੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹਨ।

ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੇ ਹਵਾਲੇ :

(੧) ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ (ਸੰਪਾ. ਗਿ. ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਨੇ ੩੮-੩੯) ਰਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ “ਏਕ ਦਿਹੂ ਦੈਆ ਰਾਮ ਸਿਲੀ ਖਤਰੀ ਅਰੂਪ ਨਗਰੀ ਸੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਇਆ। ਇਸੇ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਸੁਲਖਣੀ ਕੀ ਮੰਗਣੀ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਕੇ ਸਾਥ ਕੀ... ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸੁਭ ਵਿਵਾਹ ਦਿਵਸ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਸਤਾਨਮੇ ਸਤਰਾਂ ਹਾੜ (੧੭ ਹਾੜ, ੧੬੯੭ ਬਿ./੧੬੪੦ ਈ.) ਕਾ ਹੈ।... ਦੂਜੇ ਬਰਖ ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਨਤਿਨਮੇਂ ਅਸਾੜ ਸੁਦੀ ਤੀਜ ਕੇ ਦਿਹੂ (ਤੀਜ ਸੁਦੀ, ਹਾੜ, ੧੬੯੯ ਬਿ./੧੬੪੨ ਈ.) ਬੇਟੀ ਸੁਲਖਣੀ ਕਾ

ਮੁਕਲਾਵਾ ਤੋਰਾ। ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਤੀਨ ਚੇਤ ਬਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸੋਮਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੂ (੧੫ ਮਾਰਚ, ੧੬੪੭) ਰਾਮਰਾਇ (ਪੈਦਾ ਹੁਏ)।... ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਛੇ ਵਿਸਾਖੀ ਸੁਦੀ ਸਾਤ ਕੇ ਦਿਹੂ (੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੪੯)...ਏਕ ਬਾਲਕੀ (ਰੂਪ ਕੁਇਰ) ਪੈਦਾ ਹੋਈ।...ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਨਾਵਾਂ ਸਾਵਨ ਵਦੀ ਦਸਮੀ (੨੦ ਜੁਲਾਈ, ੧੬੫੨) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਪੈਦਾ ਹੋਏ)...

ਮਾਤਾ ਬਸੀ (ਮਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ) ਸੁਲਖਣੀ ਕੋ (ਕਥੀ) ਤਿਰਬੈਣੀ, ਕਥੀ ਕੋਟ ਕਲਿਆਣੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਤੀ ਥੀ। ”

ਨੋਟ : ਅੱਜ ਵੀ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਪੇਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਤੇ ਸਹੁਰੇ-ਪੇਕੇ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਤਾਂ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ। ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਹੋਰ ਵੇਖੋ: S. Teja Singh Ganda Singh, *A Short History of the Sikhs*, (1469-1765), Punjabi University, Patiala-2006, P. 47.

੨. ਵੇਖੋ: ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਪੰਨਾ ੩੮.

੩. ਇਸ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਵੇਖੋ: ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਭਾਗ-੨, ਖੰਡ-੨), ਪੰਨਾ ੫੪੭; ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੬੨੩.

੪. S. Teja Singh Ganda Singh, *A Short History of the Sikhs*, (1469-1765), P. 47.

੫. Ibid.

੬. ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨੁ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ। ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੨੭.

੭. ‘ਧੁਣੇ’ ਤੇ ‘ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ’ ਦਾ ਸਬੰਧ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵੇਖੋ: ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਉਦਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੭੨; ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ (ਪਦਮ), ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਲੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੦.

੮. ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵੇਖੋ: ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ‘ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਭੂਤ ਤੇ ਭਵਿੱਖ’, ਦਸਵਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮਈ-੧੯੯੯, ਪੰਨੇ ੧੩੫-੪੯.

੯. ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੁਜਾਨ ਰਾਏ ਭੰਡਾਰੀ, ਖੁਲਾਸਤੁਤ-ਤਵਾਰੀਖ, (ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁ.), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੭੨, ਪੰਨਾ ੫੦੨.

੧੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੫੦੩.

੧੧. ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਲਈ ਵੇਖੋ : ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਸਿਮਰਹੁ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੦.

੧੨. ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੂਰਾ ਵਿਸਤਾਰ ਵੇਖੋ: ਸ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਸਤਨਾਮ ਕੌਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ: ਜੀਵਨ, ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੇ ਸਰੋਤ, ਨਿਸ਼ਾਂਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੯੮੮, ਪੰਨੇ, ੨੦-੩੪.

੧੩. ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵੇਖੋ : ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ (ਔਲਖ), ਸਿਮਰੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੨੦੦੪, ਪੰਨਾ ੬੭; ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸਰਨਾ), ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ, ਅਮਰੀਕਾ-੨੦੦੨.

੧੪. ਵਿਸਤਾਰ ਵੇਖੋ : ਉਪਰੋਕਤ ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀ, ੧੩ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ।

੧੫. ਹੋਰ ਸੰਪਾਦਨ ਵੇਖੋ : ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਮਿਤੀਹੀਣ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ, (ਸੰਪਾ.), ਸੱਯਦ ਫਰਹਾ ਅਦੀਲ, ਸੁਚੇਤ ਕਿਤਾਬ ਘਰ, ਲਾਹੌਰ, ਮਈ-੨੦੦੧.

੧੬. ਹੋਰ ਵੇਖੋ: ਪਰਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕੀ, (ਸੰਪਾ.) ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ (ਪਦਮ), ਲੋਅਰ ਮਾਲ ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੮੮; ਇਸ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਹੈ : Parchian Sewadas (*Episodos*

from lives of The Gurus), (tr.) S. Kharak Singh & S. Gurtej Singh, Institute of Sikh Studies, Chandigarh-1995.

੧੭. ਹੋਰ ਵੇਖੋ: ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ, (ਸੰਪਾ.), ਗਿ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਗਿੱਲ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੬੮; ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੭.

੧੮. ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ (ਪਦਮ) (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੯੭) ਤੇ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) (ਪਰਖ, ੧੯੭੨) ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੧੯. ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਹੈ, ਵੇਖੋ: *Guru Kian Saakhian: Taler of the Sikh Gurus*, (Eng. tr.) S. Pritpal Singh (Binder), Singh Brothers, Amritsar-2005.

੨੦. ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ਹੀ ਅਨੁਵਾਦੀ ਗਈ ਹੈ।

੨੧. ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਫਰ ਹਸਨ ਨੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਕੇ ੧੯੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ (ਸਫ਼ਾ ੧੩ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਉਸ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧)

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਘਾਲਣਾ ਹੀ ਰੱਬੀ ਮਿਹਰ ਨੂੰ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ॥

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਹਰ ਥਾਵੇਂ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ, ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਇਸ ਜਗਤ-ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਤਰਧਾਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ

-ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ*

ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਸਤਵੀਂ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਮੁਤਾਬਿਕ ੨੬ ਦਸੰਬਰ, ੧੬੬੬ ਈ. ਨੂੰ ਪਟਨਾ (ਸੂਬਾ ਬਿਹਾਰ) ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਢਾਕੇ (ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ) ਵਿਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਬਡ ਜੋਧਾ ਬਹੁ-ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਚੇ-ਲੰਮੇ ਕੱਦ, ਭਰਵੇਂ ਜੁੱਸੇ, ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰੇ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਮਧੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਸਨ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਰੀਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਡਕਾ-ਡੱਕ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਫੁਰਤੀਲੇ ਅਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਅਸਤਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਮਾਲ ਦੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕੀਮਤੀ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਣ ਸਮੇਂ ਸੁੰਦਰ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ, ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਬਾਜ ਦੀਆਂ ਡੋਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਬਾਜ ਹੁੰਦਾ, ਚਮਕੀਲੇ ਸ਼ਸਤਰ, ਪੈਰੀਂ ਸੁੰਦਰ ਤਿੱਲੇਦਾਰ ਜੜਤ ਜੋੜਾ, ਕੀਮਤੀ ਰਕਾਬ, ਹੀਰਿਆਂ ਜੜੀ ਕਲਗੀ, ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਤੇਰਾਂ ਲੜੀਏ ਹਾਰ ਪਹਿਨਦੇ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਜੋਧੇ ਰੱਖਦੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ। ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਗ਼ਲਤੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਇੰਨੀ ਚੁੰਬਕੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ. ਇੱਬਨ ਕਲਾਂ, ਝਬਾਲ ਰੋਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਫੋਨ: ੦੧੮੩-੨੭੮੧੮੭੪.

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਦਰਸ਼ਕ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਪੁੱਤਰ, ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਪਤੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਦਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾਸੇ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਸਮੁੱਚੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਦਿੱਤੀ। ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਪੂਰੇ ਸੁਚੇਤ ਰਹੇ। ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਇਸ ਕਦਰ ਭਰਿਆ ਕਿ ਬਾਲਕ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੋਂ ਇਕ ਇੱਚ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਜਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਪਰ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਡਰੇ ਨਾ ਘਬਰਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਹਾਕਮਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਭੈਅ ਥੱਲੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ‘ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ’ ਅਰਥਾਤ ਜਿੱਤ ਦੀ ਚਿੱਠੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ, ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਅਤਿ ਔਖੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲਦੇ, ਪਨਾਹ ਦੇਣੇ ਬਚਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਡੋਲ ਰਹੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੋਣ, ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ, ਪੇਟੋਂ ਭੁੱਖੇ, ਉੱਪਰ ਨੰਗਾ ਅਸਮਾਨ, ਭਿਆਨਕ ਜੰਗਲ, ਤਨ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ, ਪੈਰੀਂ ਛਾਲੇ, ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਠੰਡੀ ਰਾਤ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਝੁਕਾ ਸਕਿਆ ਉਸ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਨੂੰ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਜਾਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਪੈਸੇ, ਸ਼ੁਗਲ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਹਿਤ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁਣਿਆ। ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਹ ਫ਼ਰਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਕਮਾਲ ਦੇ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਸਨ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ, ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਨਦੌਣ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ, ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਦੇ ਉਹ ਕਰਾਮਤੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੂਜਾ ਜੋ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸੀ, ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, “ਵਹ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਮਰਦ ਅਗੰਮਤਾ

ਵਰੀਆਮ ਇਕੋਲਾ। ” ਭਾਵ ਉਹ ਪੂਰਨ ਮਰਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤਕ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਹੀ ਉਸ ਦਰਜੇ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉੱਚੇ ਜੰਗੀ ਇਖ਼ਲਾਕ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ। ਕਿਸੇ ਹਥਿਆਰੋਂ ਸੱਖਣੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਜਾਂ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਕਰਨੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜੰਗੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਫ਼ੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ ਹੋਵੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਜੰਗ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਲੜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਮਤੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਹੁੰ ਵਰਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਮਿਟਾ ਕੇ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕੌਮ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਰਣ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ, ਅਛੂਤ ਤੇ ਚੰਡਾਲ ਸਮਝ ਕੇ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਚਲਾਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇਕ ਕੇ ਬੇਹਿਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ’ਤੇ ਨਿਤ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਹ, ਤਲਾਬ, ਘਰ ਅਲੱਗ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕੋ ਬਾਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਤਕੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਭੋਜ ਵਟਾ ਕੇ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ! ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ। ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਇਤਿਆਦਿ ਤੋਂ ਅਟੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾ ਕੇ, ਰੱਬੀ ਰੂਪ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਬਣਾ ਕੇ, ਦੁਨੀਆਂ ’ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ, ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵਾਲੇ ਬਣਾ ਕੇ, ਇਕ ਕੁਸ਼ਲ ਭਾਈਚਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਠੋਸ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ। ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਉੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ। ਪੰਚਾਇਤ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਜਾਣਿਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੰਚਾਇਤ ਅਥਵਾ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ।

ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ

ਸਿਵਾਏ ਕੁਝ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਕੋਲ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਹਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਹੈ। ‘ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ’ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣੀ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਦੇ ਵੱਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਜ, ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਤੇ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ੫੨ ਕਵੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੌਂ ਮਣ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਰਸਾ ਦੀ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਿਰਾਵਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਾਹੁਲ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ, ਉੱਚਿਆਂ-ਨੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਜਾਉਣਾ, ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ, ਗੁਲਾਮੀ ਜਿਹੇ ਭਿਆਨਕ ਰੋਗ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਣਾ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬੋਲ-ਬਾਲੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨੇ, ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਹੀ ਸਬੂਤ ਹੈ।

ਮਾੜੇ ਆਚਰਨ ਵਾਲੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਛਲੀਏ, ਫਰੇਬੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਲੈਣ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਘਰ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭੁੱਲੀ-ਭਟਕੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ, ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਪੈਦਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਵੇਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ‘ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਵਾਰਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋਰ ਵੀ ਹੱਦ-ਬੰਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਂਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਮੌਤ ਦੀ ਲਾੜੀ ਪਰਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਦਿੱਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਾਰ ਕੇ ਵੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ, ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਦੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੪੯ ‘ਤੇ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਲੌਕਿਕ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

—ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਰਸ਼ੀ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ-ਆਗਮਨ ਬਹੁਪੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਰਾਹ-ਦਰਸਾਉ ਹਨ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ (ਬਿਹਾਰ) ਵਿਚ ਆਗਮਨ ਕਰ ਕੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਲੀਲ੍ਹਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੰਦੇੜ ਸਾਹਿਬ (ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ) ਤਕ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਸਫ਼ਰ ਅਨੇਕਾਂ ਹੈਰਾਨਕੁੰਨ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਆਗਮਨ ਮਾਨਵ-ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (ਪੰਜਾਬ) ਪੁੱਜਣ 'ਤੇ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਜੋ ਮਟਨ (ਕਸ਼ਮੀਰ) ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਫ਼ਦ ਸਹਿਤ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਫ਼ਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਠੋਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ। ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨਾ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਣਾ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਸੋਝੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਿਰਬਲ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਆਪ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਲਈ ਬਲਹੀਣ ਹੋ ਚੁਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਜਿਊਣ ਲਈ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਨਿਤਾਣੇ ਹੋ ਚੁਕੇ

* # ੫੭੦੭, ਮਾਡਰਨ ਡੁਪਲੈਕਸ, ਮਨੀਮਾਜਰਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਤਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੰਸਥਾਪਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਹੈ:

ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ॥

ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਪਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ॥

(ਸਰਬ ਲੋਹ)

ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ:

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ॥ ਖਾਲਸੇ ਮਹਿ ਹਉ ਕਰਹੁ ਨਿਵਾਸ॥

ਆਪ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਆਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦਾ ਡਰ ਖਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖ਼ਬਰਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਰੋਕੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੁੱਜਣ 'ਤੇ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਗਈ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬਦਨੀਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਧ ਚੁਕੇ ਕੌਮ-ਮਾਰੂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜੂਝਣਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਲੋਕ ਸਾਹਸੀ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਛੇੜਿਆ। ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾਈ ਰੱਖੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦੇ, ਹੁਣ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਲੋਕ ਇਸ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਭਾਰੀ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸੀ ਜਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਏ ਯੁੱਧ ਦੀ ਟੱਕਰ ਸੀ ਜਾਂ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਹੁਣ ਮੁਕਤਸਰ) 'ਤੇ ਹੋਏ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਹੈ, ਹਰ ਵਾਰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਵਿਜਈ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਅਲੌਕਿਕ ਕਰਤੱਬ ਹੀ ਦਰਸਾਏ। ਅਨੰਦਪੁਰ

ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਮਾਰੋ-ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਆਪ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਠੀ-ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੌਤਕ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਚਾਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਾਰ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਗ਼ਮਗੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ:

ਚਾਰ ਮੁਏ ਤੋ ਕਿਆ ਹੂਆ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ। ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਫੋਕੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਹੀ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੇਧ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਕਾਹੂ ਲੈ ਪਾਹਨ ਪੂਜ ਧਰਯੋ ਸਿਰ

ਕਾਹੂ ਲੈ ਲਿੰਗ ਗਰੇ ਲਟਕਾਇਓ॥

ਕਾਹੂ ਲਖਿਓ ਹਰਿ ਅਵਾਚੀ ਦਿਸਾ ਮਹਿ

ਕਾਹੂ ਪਛਾਹ ਕੋ ਸੀਸੁ ਨਿਵਾਇਓ॥

ਕੋਊ ਬੁਤਾਨ ਕੋ ਪੂਜਤ ਹੈ ਪਸੁ

ਕੋਊ ਮ੍ਰਿਤਾਨ ਕੋ ਪੂਜਨ ਧਾਇਓ॥

ਕੂਰ ਕ੍ਰਿਆ ਉਰਝਿਓ ਸਭਹੀ ਜਗ

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਭੇਦੁ ਨ ਪਾਇਓ॥

(ਸੁਧਾ ਸਵੱਯੇ, ਪਾ: ੧੦)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫੋਕੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਪੂਜਨ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ:

ਮੈ ਨ ਗਨੇਸਹਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਮਨਾਉਂ॥

ਕਿਸ਼ਨ ਬਿਸ਼ਨ ਕਬਹੂੰ ਨਹਿੰ ਧਿਆਉਂ॥

(ਚੌਪਈ ਪਾ: ੧੦)

ਆਪਣੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣੀ ਸੀ। ਨੰਦੇੜ ਸਾਹਿਬ (ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ) ਵਿਖੇ ੧੭੦੮ ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਅਖੌਤੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ ਇਹੋ ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਰਹਿਨੁਮਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਬ-ਉੱਚਤਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ:

ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ॥

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ।

ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਸ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹ-ਚਿਰਾ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਆਪ ਨੇ 'ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ:

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੋ ਆਏ॥

ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ॥...

ਯਾਹੀ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੇ॥

ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮੇ॥

ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ॥

ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ॥

(ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਬ-ਹਿਤਕਾਰੀ ਸਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਏ।

ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਆਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਚੋਜ ਵਰਤਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ। ਆਪ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੂਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਵਹ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਪੁਰਖ ਭਗਵੰਤ ਰੂਪ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸੂਰਾ।

ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਮਾਰਗ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਅੰਧੇਰੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

—ਡਾ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਦਿਖਾਇਆ। ਮਹਾਨ ਤੇਜ਼ਸਵੀ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਬਰ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਜਿਸ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਜਬਰ ਥੱਲੇ ਪਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵੰਗਾਰ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਰਜੀਵਤਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜਮਾਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼-ਆਮਦੀਦ ਆਖਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਜਮਾਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਇੱਜ਼ਤ, ਅਣਖ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਸੀ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਕੌਮ ਪਤਨ ਦੇ ਟੋਟੇ ਵਿਚ ਡਿੱਗੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਹ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫਿਰਕੇ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਚੀ ਸ੍ਵੈ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸ੍ਵੈ-ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਦੈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਜੀਵਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਰਦਾ ਰੂਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੀਉਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸੁਰਜੀਤ ਹੀ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮੋਕਲਾ ਕਰ

* ਹਿੰਦੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਦਿੱਤਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਵਿਚਾਰਕ, ਕਵੀ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲੀ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ। ਸ਼ਕਤੀ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਵੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋਈ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੰਗ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਆਦਰਸ਼ ਰੱਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਾਈਚਾਰਾ ਰੂਹਾਨੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਗਾਮੀ ਬਣ ਕੇ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕਰਤਾ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪ ਬਣੇ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਵਰਗੀ ਮਿਸਾਲ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਰਸਤਾ ਦੱਸਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਔਖਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਸੁਖਾਵਾਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਨੂੰ, ਰੰਗ-ਨਸਲ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਲਪ ਭਾਰਤੀ ਪਰਜਾਤੰਤਰ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਤਿਆਗ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਅਮਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਜੇ ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੀ ਠੰਡ ਵਰਤ ਸਕਦੀ ਹੈ।



ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛੰਦ-ਜੁਗਤਿ ਅਤੇ ਗਤਕਾ ਚਾਲਾਂ

—ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਹਾਰਨਪੁਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਤੋਤ੍ਰ ਰੂਪ ਰਚਨਾ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਸਤੋਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨੀਰਸਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਰੋਚਕਤਾ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ੧੦ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ‘ਸੁਰ ਛੰਦ ਦਿਵਾਕਰ’ (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ੧੯੭੦) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਛੰਦ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਵਯ ਵਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਅੱਖਰ, ਗਣ ਅਤੇ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਆਦਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਛੰਦ ਹੈ।’ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ, ਘੋੜੀਆਂ, ਛੰਤ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਸਦ, ਬਾਰਾਮਾਹ, ਵਾਰ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਛੰਦ ਵਰਤ ਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਗਈ ਜੀਵਨ-ਰੋ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਰੁਮਕਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੱਚ, ਤਿਆਗ, ਪਿਆਰ, ਦਇਆ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਤਰੰਗ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜੀਵਨ-ਰੋ ਰੁਮਕਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ-ਰਸ ਬਾਣੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਰੁਮਕਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਹਿਰਦਾ ਸਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਨਹੀਂ; ਉਹ ਗੁਣ ਜੀਉ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ। ਤਿਆਗ, ਪਿਆਰ, ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੋਮਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਜੁਲਤ ਹੋਏ ਜਮਾਲ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਲਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਬੀਰ-ਰਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਇਸ ਕੜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ‘ਨਮੋ’, ‘ਨਮਸਕਾਰ’, ‘ਨਮਸਤੰ’, ‘ਨਮਸਤ੍ਵੰ’ ‘ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦੀ ਭਗਤੀ-ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ

* # ੧੮, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨਗਰ, ਰੇਲਵੇ ਕਾਲੋਨੀ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ-੨੪੭੦੦੧

ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਯੁੱਗ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਨਿਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ਾਬਤੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਤੇਜ਼ਸਵੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਛੰਦ-ਜੁਗਤਿ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਨਿਰਗੁਣ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਯੁੱਧ-ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ੧੯੯ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ ੧੦ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਛੰਦ: ਛਪੈ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ (ਛੇ ਵਾਰੀ), ਚਾਚਰੀ (ਚਾਰ ਵਾਰੀ), ਚਰਪਟ (ਦੋ ਵਾਰੀ), ਰੂਆਲ, ਮਧੁਭਾਰ (ਦੋ ਵਾਰੀ), ਭਗਵਤੀ (ਦੋ ਵਾਰੀ), ਰਸਾਵਲ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਅਤੇ ਏਕ ਅਛਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ੨੨ ਵੇਰਾਂ ਛੰਦ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੋਏ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਵਿਧਾਨ ਗਤਕੇ ਦੀ ਚਾਲ ਉੱਤੇ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਤਕਾ, ਕਿਰਪਾਨ ਆਦਿਕ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸਤ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧੀ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਗਤਕੇ ਦਾ ਹੁਨਰ ਹੈ। ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਜਾਪ ਦੇ ਅਲਾਪ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਛੰਦ ਕਮਾਲ ਦਾ ਅਸਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਥੇ ਮਾਲਾ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ, ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ, ਸੰਤ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਸਮਨਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗਤਕਾ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਿਪਾਟੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗਤਕੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵੇਲੇ ਉੱਚੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗਤਕੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ‘ਭੋਗਪੁਰਾ’ ਨਾਮ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਭੋਗਪੁਰਾ ਸਥਾਨ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦਸ ਕੁ ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ ਟਿੱਲੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੱਧਰੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਗਤਕਾ ਖੇਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਟਿੱਲੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਸਿੰਘ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦਾ ਪਾਠ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਰਦਾ

ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਸਤਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਗਤਕੇ ਦੀ ਚਾਲ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ‘ਛਪੈ ਛੰਦ’ ਰਾਹੀਂ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੱਪ ਦੀ ਗਤੀ ਅਨੁਰੂਪ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ‘ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਸਤਰ ਪ੍ਰਹਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧ-ਗਤੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਛੰਦ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ’ ਰਾਹੀਂ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਤਿਰਛੇ ਪ੍ਰਹਾਰ ਵਾਲਾ ਪੈਂਤਰਾ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੈਂਤਰੇ ਵਿਚ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ:

ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਭੂ ਹੈਂ॥੨੯॥

ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥੩੦॥

ਅਧੇ ਹੈਂ॥ ਅਭੇ ਹੈਂ॥ ਅਜੀਤ ਹੈਂ॥ ਅਭੀਤ ਹੈਂ॥੩੧॥

ਇਵੇਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇਗ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਮ-ਮਾਲਾ ਦਾ ਜਾਪ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਯੁੱਧ ਕਰ ਚੁਕਣ ’ਤੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਬਲ ਅਰਜਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਵਸਰ ਵੇਲੇ ‘ਰੂਆਲ ਛੰਦ’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਯੁੱਧ-ਗਤੀ ਧੀਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥

ਸਰਬ ਮਾਨ ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਦੇਵ ਅਭੇਵ ਆਦਿ ਉਦਾਰ॥

ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੋ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥

ਜੱਤ੍ਰ ਤੱਤ੍ਰ ਬਿਰਾਜਹੀ ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਸਾਲ॥੭੯॥

ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ’ ਰਾਹੀਂ “ਗੁਨ ਗੁਨ ਉਦਾਰ॥ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ॥ ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥ ਉਪਮਾ ਅਨੰਗ॥” ਆਦਿ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਚਾਚਰੀ’ ਅਤੇ ‘ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ’ ਤੋਂ ਤੀਬਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਭਿੜਤ ਵੇਲੇ ਲਲਕਾਰੇ ਲਈ ਵਰਤੀ ਉਕਤੀ-ਪ੍ਰਤਿਉਕਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਇਹ ਜੁਗਤ ‘ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਏਕ ਅਛਰੀ ਛੰਦ’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ-ਗਤੀ ਪ੍ਰਾਕਾਸ਼ਣਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁਰਤਿ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਵਿਧਵੰਸ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਵਿਜੈਸ਼ਾਲੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕ੍ਰਿਤਗਿਅਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ:

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਮੇ॥

ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੇ॥

ਨ੍ਰਿਕਾਮੰ ਬਿਭੁਤੇ ਸਮਸਤੁਲ ਸਰੂਪੇ॥
 ਕੁਕਰਮੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਸੁਧਰਮੰ ਬਿਭੁਤੇ॥੧੯੭॥...
 ਚੱਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਵਰਤੀ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਭੁਗਤੇ॥
 ਸੁਯੰਭਵ ਸੁਭੰ ਸਰਬਦਾ ਸਰਬ ਜੁਗਤੇ॥
 ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ॥
 ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗੇ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੁਤੇ॥੧੯੮॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਦੀ ਚਾਲ ਅਤੇ ਪੈਂਤਰਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਅਨੁਰੂਪ ਇਸ ਵਿਚ ੧੦ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ੨੨ ਵਾਰ/ਛੰਦ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੋਏ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਅਤੇ ਇਕਹਿਰੇ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਕੇ ਬੀਰ-ਰਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਸਤਰ-ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਯੁੱਧ-ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਪੈਂਤਰਿਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਹਿਰਦਾ ਬੀਰ-ਰਸ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਨੱਚ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਛੰਦ-ਜੁਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੇਵਲ ਛੰਦ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਜਿੱਥੇ ਰਾਗ, ਲੈਅ ਤੇ ਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਕਰੜੇ ਬੰਧੇਜ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੀ ਕਰ ਲਏ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ (ਸਫਾ ੩੯ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਹੈ। ਜਿਸ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਤਿਆਗੇ, ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ, ਕੋਈ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਕੋਈ ਸਿੱਕਾ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਵਚਨ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਪੰਥ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ, ਸੰਕਲਪ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ, ਮਹਾਂਬਲੀ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਭਾ ਲਈ ਹਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੀਵੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕਿਰਦਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਮਨੁੱਖੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਹਰ ਘੜੀ, ਹਰ ਪਲ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਵਾਲਾ, ‘ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਅੰਤਰ ਕੀ ਜਾਨਤ’ ਹਨ। ਉਸ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ’ਤੇ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਦੀਵਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਅਨੇਕਪੱਖੀ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਜੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜੋ ਸੁਨਹਿਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖੇ ਬਣ ਬੈਠਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਖੇ ਬਣਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ ਵੀ ਜੁਲਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਜੁਲਮ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਦਾਦ-ਫਰਿਆਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਅਜਿਹੇ ਘੋਰ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਜੁਲਮ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਜਨਤਾ ਥਰ-ਥਰ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਹੌਂਸਲਾ ਤੇ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਿ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਰ ਜੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਅੱਗੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਕਿ ਲੋਕ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ 'ਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰਗਣੇ ਦੇ ਪਹੁਵਿੰਡ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜੁਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ।

ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰਦੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਟਿਕ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪੈ ਗਿਆ। ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਖੇ ਅੱਜ

* ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜਿੱਥੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਕਈ ਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਨਾਮ-ਅਭਿਆਸੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਧਰਮੀ ਸੂਰਬੀਰ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਦੱਖਣ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਖਣ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਲਗਾਈ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਖੂਹ ਲਗਵਾਇਆ ਜੋ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਰੀਆਂ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਲਗਵਾਏ।

ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਦਬਦਬਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲਿਆ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਖ਼ਤੀ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਇਕ ਜਥੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਥੇਦਾਰ

ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਲਾਂਗਰੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮੋਦੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇਸੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੁਖਣੀ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਹੀਦ), ਜਥੇਦਾਰ ਥਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੀਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਬ੍ਰਜ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਘਨਘੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਸਨ।

੧੭੩੫ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦਾ ਤੁਅੱਲਕਦਾਰ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੋਂ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਨੇਜਿਆਂ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਵੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ।

ਜਦ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜਲੰਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਤੋਂ ਫਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਕਿੰਤੂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਵੈੜਪੁਣਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਜਾਗੀਰ ਦਰਬਾਰ ਬੇਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਝਟਪਟ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਨੂੰ

ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਜੋਗਾ, ਦੋਰਾਜ, ਭੁੱਚੋ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ, ਬਹਿਮਨ, ਮਾਹਨਵਾਲ, ਕੋਟ, ਪੰਜੋ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਚੌਤਰਾ, ਫੂਲ, ਮਹਿਰਾਜ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਵਿਚ ਰਲਦੇ ਗਏ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪਹੁੰਚਣ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਸਿਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਉਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਧਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਲੱਗ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਜ਼ੀ ਅਤਾਈ ਖਾਂ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਉਧਰੋਂ ਸੂਬੇ ਨੇ ਢੋਲ ਵਜਵਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਹਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮੋਮਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤਰਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗੋਹਲਵੜ ਕੋਲ ਆਣ ਪਹੁੰਚਾ। ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਗੋਹਲਵੜ ਕੋਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਹਿਰਾਜ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਛੇ ਕੋਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਛ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਚੱਬੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਾਹ ਜਮਾਲ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।'

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਕਟੜੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਬਾਗ਼ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ:

੧. ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੈਂਡ ਜਥੇਦਾਰ
੨. ਬਾਬਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੩. ਬਾਬਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੪. ਬਾਬਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੫. ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ

੬. ਬਾਬਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੭. ਬਾਬਾ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੮. ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੯. ਬਾਬਾ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੧੦. ਬਾਬਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ

ਜਦੋਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ-ਭਿੜਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਥਾਣੇ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਸਭ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਹੋਰ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਬੁਲਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਹ ਨਾਜਮ ਦੀਨ, ਸਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਂ, ਜਾਬਰ ਖਾਂ, ਜਾਲਮ ਖਾਂ ਆਦਿ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਲੜਾਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਉਧਰ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸੁਣ ਕੇ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤਕ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਫ਼ੌਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵੱਡੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਆਉਂਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਬਸਰੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖੜਦੁੰਮ ਮਚਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਬਾਬਾ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਥੜ੍ਹੇ ਦੇ ਪਾਸ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਚੁਰਸੜੀ ਅਟਾਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਹੇ। ਦੁਰਾਨੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:

ਤੂ ਚਉ ਸਜਣ ਮੈਡਿਆ ਡੇਈ ਸਿਸੁ ਉਤਾਰਿ॥

ਨੈਣ ਮਹਿਜੇ ਤਰਸਦੇ ਕਦਿ ਪਸੀ ਦੀਦਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੯੪)

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੬੬ ਤੇ)

ਮਰਣ ਮੁਣਸਾਂ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਹਿ ਪਰਵਾਣੇ

—ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ*

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਗੈਰਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ਼ਹੀਦ ਸੂਰਮੇ ਸਦਾ ਜਾਬਰ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਢਾਲ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਡਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੂੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੱਚ ਲਈ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਖੇਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

‘ਸ਼ਹਾਦਤ’ ਅਤੇ ‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ— ਗਵਾਹੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਸੱਚ ਲਈ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਰਾਹਾਂ ’ਤੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਅਸਲ ਯਾਦਗਾਰ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੂਰਮਾ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪਰਖ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਇੰਝ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ ॥

ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਸੋ, ਸੱਚ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਡਟ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮੀਰੀ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੰਗ-ਏ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਉਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਿੱਜ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕੌਮ ਲਈ। ਜੋ ਸੂਰੇ ਕੌਮ ਲਈ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੭੩੭ (ਜਨਵਰੀ ੧੬੮੨ ਈ.) ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪਿੰਡ ਪਹੂਵਿੰਡ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

* ਸ/ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦੀਪਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਾਲ-ਮਨ ਉੱਪਰ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਸਮੇਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ੧੭੦੦ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਇਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਹੋਰ ਦੀਪਕ ਜਗਾਏਗਾ!” ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਚਾਨਣ ਵੰਡਦਿਆਂ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਕੰਠ ਕਰਦੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨੇਜ਼ਾ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ, ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਗਤਕੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਵੀ ਚੰਗੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਵਿਖਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਗਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਾਏ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਈ; ਜੋ ਅੱਜ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਚਾਰ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਹੱਥੀਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਮਿਸਲ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਜੋ ਸਿੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਠਹਿਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਪਵਿੱਤਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਕੂੜੇ-ਕਰਕਟ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ੫੦੦-੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੀਲਾ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਵਾਲੇ ਗੱਡੇ ਹਿੱਕ ਲਿਆਂਦੇ। ਇਹ

ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਰਹੱਟਾ, ਰੁਹੇਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਵੱਸ ਮੁਟਿਆਰਾਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾਉਣਾ) ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਨਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਘਰ-ਘਰ ਤਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਹੋਈ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਉਧਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਸਹਾਇਕ ਅਤਾਈ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਗੋਹਲਵੜ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨ ਜਾਬਰਾਂ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਜਦ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਗੂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੌਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਕਥਨ ਸਾਕਾਰ ਵਰਤਿਆ:

ਜਥੈ ਬਾਣ ਲਾਗਯੋ॥ ਤਥੈ ਰੋਸ ਜਾਗਯੋ॥

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਜਥੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਅਫਗਾਨੀ ਫੌਜ ਜੋ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨੱਠ ਉੱਠੀ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਗੱਜਦੇ ਹੋਏ ਵੈਰੀ 'ਤੇ ਜਾ ਪਏ। ਅਚਾਨਕ ਹੋਏ ਵਾਰ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧੌਣ ਉੱਤੇ ਇਕ ਘਾਤਕ ਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧੌਣ ਕੱਟ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਲੱਗਭਗ ੭੫ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ। ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਣੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕਬੀਰ ਮਰਤਾ ਮਰਤਾ ਜਗੁ ਮੂਆ ਮਰਿ ਭੀ ਨ ਜਾਨਿਆ ਕੋਇ ॥

ਐਸੇ ਮਰਨੇ ਜੋ ਮਰੈ ਬਹੁਰਿ ਨ ਮਰਨਾ ਹੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਕਮਾਇਆ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ-ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਪਾਤਰ : ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ

-ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ*

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਯਦ ਗੁਲਾਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ੧੩ ਜੂਨ, ੧੬੪੭ ਈ. ਨੂੰ ਬਦਰੂਦੀਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਆਪ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਅਲਾ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਬਨਸਪਤੀ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ। ਸਭ ਵਿਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਅਲਾ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਿਆਂ ਦੀ ਜੋਤ ਜਾਣ ਕੇ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ੧੬੬੪ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਬਦਰੂਦੀਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇਕ ਰਈਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਨਸੀਰਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜੋ ਨੇਕ-ਦਿਲ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਅਲਾ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਆਪਣਾ ਧੰਨ-ਭਾਗ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਬਦਰੂਦੀਨ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰ ਕੇ 'ਪੀਰ' ਪਦਵੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਢੇਰੇ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸਰਾਇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਏ-ਗਏ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਅਤੇ ਸਾਧੂ-ਮਹਾਤਮਾ ਜੋ ਹਰਿਦੁਆਰ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਆਦਿ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸਰਾਇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰ ਕੇ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੰਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

- ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੁ ਚਲਾਇਆ।

(ਵਾਰ ੧:੪੫)

- ਬੈਠਾ ਸੋਢੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਰਾਮਦਾਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਹਾਵੈ।...

ਫਿਰਿ ਆਈ ਘਰਿ ਅਰਜਣੇ ਪੁਤੁ ਸੰਸਾਰੀ ਗੁਰੁ ਕਹਾਵੈ।...

ਘਰ ਹੀ ਕੀ ਵਥੁ ਘਰੇ ਰਹਾਵੈ॥

(ਵਾਰ ੧:੪੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ। ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀਰ ਰਸ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਕੇ ਅਗੰਮ ਵਾਕ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਇਹ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਸਰਲੀ ਕਲਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੧੧੫. ਫੋਨ: ੦੧੮੫੯-੨੩੩੫੪੩

ਸ਼ਸਤਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।' ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਸਿੰਜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸਾਰੂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਲਾ ਵਾਲੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਫੜਾ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਤੀਰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕਰਤਬ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬੇਨਿਆਈਂ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੇਹੁਰਾ ਮੰਦਰ ਨਵੇਂ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰੇ ਜਾਣਗੇ। ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ, ਮੰਦਿਰ, ਉਤਸਵ ਤੇ ਵੈਦਕ ਸਕੂਲ ਹੁਕਮੀਆ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਥਰਾ, ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਮੰਦਰ ਢੁਹਾ ਕੇ ਮਸੀਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਕਬਰ ਦਾ ਹਟਾਇਆ ਜਜੀਆ ਟੈਕਸ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਫਿਰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਤਿ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਪੂਤ ਇਸ ਦੇ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਭਾਰੀ ਵੈਰੀ ਸੀ। ਗਾਉਣਾ-ਵਜਾਉਣਾ ਮੁਹੰਮਦੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗੀ ਵੱਡਾ ਕੁਲਾਹਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਪਾਸ ਦੀ ਇਕ ਜਨਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਫਨ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਇਸ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਦੱਬਣਾ ਤਾਂ ਕਿ ਫੇਰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਕ ਨਗਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਕੰਬਿਆ ਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਤੜਫ ਉੱਠਿਆ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦੇ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਮੰਨ ਕੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ, ਪਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ, ਚੰਦਨ ਦੀ ਚੌਂਕੀ, ਪੰਜ ਕਲਾ ਸ਼ਸਤਰ ਵੇਖ ਕੇ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ 'ਚ ਬਲ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੰਗ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਬਣਾ ਲਵੇਗਾ। ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਪੰਡਤ ਚਤਰ ਦਾਸ ਨੀਤੀ-ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਜੀ, ਜੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ

ਲੋੜ ਹੈ? ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਚਾਤਰੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਠੱਗ ਕੇ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ, ਮੁੜ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਓ। ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਆਪ ਪੂਰਨ ਅਵਤਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਐਵੇਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਹੁਣ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸੇਵਕ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੰਵਰ ਅਜਮੇਰ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ, ਪੰਜ ਕਲਾ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਪਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਦਿਉ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਸਮੇਤ ਦੱਛਨਾ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਪਸ ਦੇ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੇ ਕਿ ਮੰਤਰੀ ਜੀ! ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੋਭਦੀਆਂ ਨੇ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਮੰਤਰੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕੋਲ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਬਾਲ ਦਿੱਤੀ। ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਐਨ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੌਚੀਆ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜੰਗ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਲਵਾਂਗੇ ਤੇ ਲੜਾਈ ਟਲ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਜਾ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਨਾਹਣ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਸੁਲਹ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਨਾਹਨ ਤੋਂ ਕਿਆਰ ਦੂਨ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਨਾਮ ਪਾਂਵਟਾ ਰੱਖਿਆ ਜੋ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁੱਧ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਦਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਰੋਏ। (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼) ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੁਪਈਆ ਰੋਜ਼ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਯਾਤ ਖਾਂ, ਕਾਲੇ ਖਾਂ, ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਂ, ਮੀਖਣ ਖਾਂ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ 'ਤੇ ਨੌਕਰ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦਇਆ ਰਾਮ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲੜਕੀ ਵਾਸਤੇ ਕੀਮਤੀ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਆਏ ਹਨ, ਉਸ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਿਉਦਰਾ ਭਾਜੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਲੜਕੀ ਦਾ

ਡੋਲਾ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਵਾਂਗਾ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਇਹ ਗੱਲ ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ‘ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ’ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ ਕੋਪਾ ਤਬਿ ਰਾਜਾ॥ ਲੋਹ ਪਰਾ ਹਮਸੋ ਬਿਨੁ ਕਾਜਾ॥

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਪਠਾਨ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਏ, ਜੋ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਰਖਵਾਏ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਾਸਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ, ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਹ ਜਸਵਾਲੀਆ, ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਕਾਂਗੜੇ ਵਾਲਾ, ਗੁਪਾਲ ਚੰਦ ਗੁਲੇਰੀਆ, ਬੀਰ ਸੈਨ, ਮੰਡੀ ਦਾ ਹਰੀਚੰਦ ਹੰਡੂਰੀਆ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਹ ਕਾਠਗੜੀਆ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਭਰਾ, ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁਰੀਦ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਮਾਰ ਕੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ! ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਰੱਖ ਲਈ ਉ! ਹੁਣ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾ! ਹਯਾਤ ਖਾਂ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਨੇ ਕਊ ਦਾ ਸਲੋਤਰ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਸਾਧ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਕਹਿ ਕੇ ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਜੋ ਕੱਚ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟ ਕੇ ਭੁੰਢੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ‘ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ’ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕੋਪੀਯੰ ਕੁਤਕੋ ਸੰਭਾਰੀ॥ ਹਠੀ ਖਾਨ ਹੱਯਾਤ ਕੇ ਸੀਸ ਝਾਰੀ॥

ਉਠੀ ਛਿੱਛਿ ਇਛੰ ਕਢਾ ਮੇਝੰ ਜੋਰੰ॥ ਮਨੋ ਮਾਖਨੰ ਮੱਟਕੀ ਕਾਨਿ ਫੋਰੰ॥

ਸਾਰੇ ਪਿੜ ਵਿਚ ਲੋਥਾਂ ’ਤੇ ਲੋਥਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਂਦੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਇਕ ਭਰਾ ਤੇ ਕਈ ਸੌ ਮੁਰੀਦ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪੁੱਤਰ, ਭਰਾ, ਮੁਰੀਦ ਵਾਰ ਕੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੀਰ ਜੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਥਾਂਇ ਪਈ ਹੈ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਵਧਾਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ

ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜਿੱਤ ਮੇਰੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

ਭਈ ਜੀਤ ਮੇਰੀ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਲ ਕੇਰੀ॥

ਯੁੱਧ ਜਿੱਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਚੱਟਾਨ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਸਨਮੁਖ ਹੋਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ, ਕੁਝ ਮੰਗ ਲੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਕਾਠ ਦਾ ਕੰਘਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਕੇਸ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ—ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਤੋਹਫੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਧੰਨ-ਭਾਗ ਸਮਝਾਂਗਾ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲਾ ਕੰਘਾ ਇਕ ਕਟਾਰ ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਪਾਵਨ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸਮੇਤ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਨਹਿਰੀ ਡੱਬੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਕੰਘਾ ਤੇ ਕੇਸ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖੇ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੋਵੇਂ ਸਮੇਂ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਡੱਬੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣਦਾ। ਅੰਤ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਸਦੌਰੇ ਨੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਨਮੋਲਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਕਿਉਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅੰਸ-ਬੰਸ ਕੋਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਤੇ ਜਗੀਰ ਦੇ ਕੇ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਲੈ ਗਿਆ ਜੋ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿਰੋਪਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਸੰਭਾਲੇ ਪਏ ਹਨ। (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼) ਪਰ ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੇਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨੀ ਸਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਪੁੰਧਲਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਜੇ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੇਸ ਕਿਉਂ ਕਟਵਾਏ, ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਜੇ ਛੋਟਾ ਹੈ, ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪੇ ਰੱਖ ਲਵੇਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਿਲਡਿੰਗ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਥੱਲੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉੱਪਰ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਕਿਵੇਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਆਓ, ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰੀਏ। ਕੇਸ ਸਾਡਾ ਗੌਰਵਮਈ ਵਿਰਸਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣੀਏ।

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ-ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

-ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਿਆ ਸੁਹਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੱਸਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਅਧਵਾਲ ਵਿਚ ੧੫ ਜਨਵਰੀ, ੧੮੯੦ ਈ. ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਘਰਾਣਾ, ਇਕ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਭਜਨੀਕ ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਅਧਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਟਕ (ਕਮਲਪੁਰ) ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡੇਅਰੀ ਵੀ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਅਧਵਾਲ ਦੇ ਉੱਜੜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡੇਅਰੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਜਗਾਧਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕਿਸਾਨ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਰਾਂ ਕਾਰਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹਰਮਨਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਮਿਡਲ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਅਧਵਾਲ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜੇ.ਬੀ.ਟੀ. ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲਈ।

ਇਹ ਗੱਲ ੧੯੧੫ ਈ. ਦੀ ਹੈ। ਮੁਸਾਫਿਰ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਘਬਰਾ ਗਈ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਕਦੇ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਿਦ ਕਰ ਕੇ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਥਾਣੇ ਵਾਲੇ ਫੜ ਨਾ ਲੈਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਸਾਫਿਰ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਰਹੇ ਚਾਹੇ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰੀ ਹੇਠਾਂ ਕੱਲਰ ਸਕੂਲ ਸੀ ਜਾਂ ਬਾਸਾਲੀ ਦਾ; ਲਾਹੌਰ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਨਾ-ਕੋਨਾ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮਬਨੀ ਸਨ। ਮੁਸਾਫਿਰ ਜੀ ਨੇ ਮਨਘੜਤ ਜਾਂ ਕਲਪਿਤ ਕਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ।

(ਮੁਸਾਫਿਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤਕ ਛਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ੯ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ—ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਕੰਧਾਂ ਬੋਲ ਪਈਆਂ, ਆਲ੍ਹਣੇ ਦੇ ਬੋਟ, ਸਤਾਈ ਜਨਵਰੀ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਾਲੇ, ਗੁਟਾਰ, ਸਭ ਹੱਕ, ਸਸਤਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਤੇ ਉਰਵਾਰ ਪਾਰ। ‘ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆਂ’ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਤਅੱਲਕ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।)

* # 889, Phase X, Mohali.

ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਜਜ਼ਬਾ ਫੈਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਦ ਸੁਤੰਤਰਤਾ-ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਲਏ ਹੋਏ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਨਾ ਹੋਏ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਅਸਾਰ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ‘ਸਸਤਾ ਤਮਾਸ਼ਾ’, ‘ਹਿੰਦੂ ਪਾਣੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਣੀ’ ਤੇ ‘ਰੇਸ਼ਮੀ ਲੀਨ’ ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਸਮਾਜਕ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੇ ਝੰਜੋੜਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਨੇ। ਸਾਕੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਟਰੇਨਿੰਗ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਹੈਂਡਮਾਸਟਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ’ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰੋ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਓ। ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਇਕ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਟੀਚਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਦੇ ਖੂਨ ਨੇ ਫਿਰ ਉਬਾਲਾ ਖਾਧਾ ਤੇ ਆਪ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ। ਉਥੇ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਇਕ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਜਿੱਥੋਂ ਜਥੇ ਤੋਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੇਸ਼ਤਰ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਆਪ ਨੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਈ:

ਦਿਲਾ ਉਠ ਖਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਚੱਲੀਏ,

ਜਾ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਯਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ।

ਮੱਥਾ ਟੇਕੀਏ ਚੁੰਮੀਏ ਧਰਤ ਜਾ ਕੇ,

ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀਏ ਸੁਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ।

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਇਕ ਐਸਾ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਮਾਤਾਂ ਚੂੰਕਿ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ੧੯੨੧ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ

ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਹੱਥਕੜੀ ਲਗਾ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਸੀ ਪਰ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤੜਪ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ ਉਥੇ ਰੱਬ ਪਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵੀ ਸੀ। ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ:

ਮਾਲਕਾ ਸੰਸਾਰ ਤੇਰਾ ਸੁਰਗ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ,
ਮੌਜਾਂ ਸਵਾਦਾਂ ਐਸ਼ ਦੀ ਇਹ ਖਾਣ ਬੇਸ਼ਕ ਖੱਸ ਲੈ।
ਬਖਸ਼ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ, ਦੌਲਤ ਵਤਨ ਪਿਆਰ ਦੀ,
ਫਿਰ ਬੇਸ਼ਕ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇਰੀ, ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਬੇਸ਼ਕ ਖੱਸ ਲੈ।

੧੯੪੨ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਵਿਚ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉੱਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਉਹ ਮੇਰੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ।

“ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਸੁਆਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ। ਕਨਈਆ ਸਿੰਘ (ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ) ਨੇ ਪੈਰੋਲ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਲਿਲੁਕੜੀਆਂ ਕੱਢਦੇ ਤਰਸ-ਤਰਸ ਕੇ ਗਏ। ਕਨਈਆ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ‘ਕਨਈਆ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮੰਜੀ ਉਸ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਡਿਉਢੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਲੈ ਚੱਲ ਜਿੱਥੇ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਕੈਦ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਦਿਆਂਗਾ। ਜਦ ਤਕ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣੀਆਂ।’ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ-ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਅੱਥਰੂ, ਤਿਪ-ਤਿਪ ਕਰਦੇ ਵਗੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਦਾਹੜੀ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਟਕ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਮੋਤੀ ਪਰੁੱਚ ਗਏ ਹੋਣ।

ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੱਖ ਭਰਪੂਰ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਪੱਖ ਵੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਦੰਗ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਡੋਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦਾ ਹੋਣੀ ਨੂੰ

ਪ੍ਰਬਲ ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਐਨ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹ ਅਡੋਲ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ੧੭ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੭੬ ਨੂੰ ਆਪ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਰਹੇ। ਨਹਿਰੂ ਐਵਾਰਡ ਵਾਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤੇ ਰਾਤ ਸਾਢੇ ਦਸ ਵਜੇ ਇਕ ਥਾਂ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਘਰ ਅੱਪੜੇ। ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਨਸ਼ਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਕਰੀਰ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਸੌਂ ਗਏ। ਸਵਾ ਦੋ ਵਜੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉੱਠੇ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਓ।” ਦੋ-ਤਿੰਨ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਆਪ ਲੈਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਛੋਟੂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਲੈਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਹੁਣ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇੰਨੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਡਾਕਟਰ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਪਾਪਾ ਜੀ! ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ।” ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਠਰੁੱਮੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।” ਕੋਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੱਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੁਕਤਾ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਫੜਕਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹਦਾਇਤ ਆਦਿ ਕੀਤੀ। ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਅੰਤਰ-ਧਿਆਨ ਹੋ ਕੇ ਸੁਆਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਮੌਤ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਰੰਚਕ-ਮਾਤਰ ਵੀ ਅਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ। ■

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ (ਸਫ਼ਾ ਪੜ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਵੀ ਪੱਕੇ ਅਭਿਆਸੀ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਮ ਸੰਸਾਰੀ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਯੁੱਧ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਧੰਨਿ ਜੀਓ ਤਿਹ ਕੋ ਜਗ ਮੈ ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈ ਜੁੱਧੁ ਬਿਚਾਰੈ॥

ਦੇਹ ਅਨਿੱਤ ਨ ਨਿੱਤ ਰਹੈ ਜਸੁ ਨਾਵ ਚੜ੍ਹੈ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਾਰੈ॥

ਧੀਰਜ ਧਾਮ ਬਨਾਇ ਇਹੈ ਤਨ ਬੁੱਧਿ ਸੁ ਦੀਪਕ ਜਿਉਂ ਉਜੀਆਰੈ॥

ਗਿਆਨਹਿ ਕੀ ਬਢਨੀ ਮਨਹੂ ਹਾਥ ਲੈ ਕਾਤਰਤਾ ਕੁਤਵਾਰ ਬੁਹਾਰੈ॥

(ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ) ■

ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ

-ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ*

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ) ਅਤੇ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉੱਘੇ ਆਗੂ, ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਦਾ ਜਨਮ ੨੪ ਅਗਸਤ ੧੯੮੬ ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ (ਸੰਗਰੂਰ) ਦੇ ਇਕ ਅਮੀਰ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ, ਸ. ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਪਟਿਆਲੇ ਰਹਿ ਕੇ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚ-ਅਧਿਕਾਰੀ (ਅਹਿਲਕਾਰ) ਸਨ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਿਹਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਆ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ, ਵਿਦਿਅਕ ਪਸਾਰ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਵਿਖੇ, ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ੧੯੨੩ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਲਈ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਕਾਰਜ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਰਨਾਲਾ।

ਸਾਧਕ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਸਮੇਤ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਗਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ੧੯੨੫ ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਨ ਉਪਰੰਤ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੬ ਈ. ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਮੁੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਜ਼ਮ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀ ਇਕ ਗੜਵੀ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਝੂਠਾ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਕਤ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਕੋਈ ਗੜਵੀ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਕਤ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤਾਂ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣਾਏ ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗਭਗ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲਾ ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ (੧੯੨੬ ਈ.-੧੯੨੯ ਈ. ਤੱਕ) ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ, ਆਪ ਨੂੰ ਅਗਸਤ ੧੯੨੯ ਈ. ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਮਸਤੂਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੦ ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਕੌਮੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੧ ਈ. ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ (ਸੰਗਰੂਰ) ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਲੱਗੇ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ੧੯੩੨ ਈ. ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਚੱਲੇ ਕੁਠਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਸੀ।

੧੯੩੩ ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਖੁਡਿਆਲ (ਸੁਨਾਮ) ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ

ਆਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

—ਸ. ਹਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭੰਵਰ*

ਵਿਆਹ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਰਸਮ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਬਿਨਾਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਹਰ ਇਸਤਰੀ ਅਪੂਰੇ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋਰ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਾਸ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਐਕਟ ੧੯੦੮ ਅਧੀਨ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਫਿਲਾਸਫੀ, ਜੀਵਨ-ਢੰਗ, ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਆਦਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ, ਸੱਚਾ- ਸੁੱਚਾ ਤੇ 'ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ' ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬੜੇ ਲੰਬੇ-ਚੌੜੇ ਤੇ ਖਰਚੀਲੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਢੇ ਰਿਵਾਜ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਨੇਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਡਤਾਂ, ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਤਕ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਮੰਗ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਏਗੀ। ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ ਵਿਆਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਤਕ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਭਾਵੇਂ ਆਮ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਰਸਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਦੀ ਰਾਹੀਂ ਮੰਡਪ ਰਚਾ ਕੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਪਰਵਾਰ ਉਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਾਰ

* # ੨੪੧, ਸੈਂਟਰਲ ਟਾਊਨ, ਪੱਖੋਵਾਲ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਰੇਵਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਚਾਦਰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਸੀ।

ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਟਿੱਕਾ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਨੂੰ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੦੮ ਨੂੰ ਇਹ ਬਿੱਲ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਆਮ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਇਹ ਬਿੱਲ ਆਪਣੇ ਗਜ਼ਟ, ਸਥਾਨਕ ਗਜ਼ਟ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਦੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਟਿੱਕਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ, ਨੇ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਬਿਆਨ ਤੇ ਪੈਂਫਲਿਟ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਛਪਵਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਬਿੱਲ ਵਿਰੁੱਧ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦੀ-ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਟਿੱਕਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਸ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜੇਰਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਨਿੱਘੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ, ਪਰ ਪੰਥਕ ਹਿੱਤ ਵਧੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਮਜੀਠੀਆ ਨੇ ਆਪ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅਨੇਕ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੌਜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਸਿੱਖ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵਿਚ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜਣ ਅਤੇ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਖ਼ਤੇ-ਖ਼ਤਾਬਤ ਦੇ ਪੰਜ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ' ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ।

ਇਸ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਮੰਤਵ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਹ ਹੀ ਆਮ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਨ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ

ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਮੇਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਸਾਮੀਆਂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਧੋਣੇ ਪਏ ਵੀ। ਪੰਡਤ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਵਿਆਹ ਠੀਕ, ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ ਵਿਆਹ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ‘ਨਾਜਾਇਜ਼’ ਅਤੇ ‘ਹਰਾਮ ਦੇ’ ਬੱਚੇ ਕਹਿਲਾਉਣਗੇ। ਇਸ ਕੂੜੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਾਰਨ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਅਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮੰਗੇ। ਬਹੁਤੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਭੇਜੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰਸਮ ਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਲੋਕ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬਾਰੇ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਮਜੀਠੀਆ ਜੋ ਹੁਣ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਨੇ ਸ਼ਿਮਲਾ ਵਿਖੇ ੨੭ ਅਗਸਤ ੧੯੦੯ ਨੂੰ ਹੋਈ ਵਾਇਸਰਾਏ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਬਿੱਲ ‘ਸੀਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ’ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ੧੦ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਅਤੇ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੦੯ ਨੂੰ ਇਹ ਬਿੱਲ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਐਕਟ ਬਣ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ, ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ।

ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਮਜੀਠੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਵਿਆਹ ਆਮ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਲਾਅ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦਾ ਕੇਸ ਪ੍ਰਿਵੀ ਕੌਂਸਲ ਤਕ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰਾ, ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਰਮਾ, ਚੀਨ, ਬਰਤਾਨੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾ ਚੁਕੇ

ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਕਮਲੀਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਥੇ ਮੁਰਾਰੀ ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਗਾਈ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਆਹ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਮਾਦ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ, ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿਲਾਏ, ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ‘ਸਿੱਖ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਜੋ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਜੋ ਸ਼ੰਕੇ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਨਵਿਰਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਸਾਦਾ ਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਹੋਈ ਸ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਸਮ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ ਸ਼ਾਦੀ ਇਸ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।



ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ (ਸਫ਼ਾ ੬੮ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਅਤੇ ਨਾਜ਼ਮ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ, ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਅਤੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉੱਚ-ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਜਬਰ-ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ, ਆਪ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੩੪ ਈ. ਵਿਚ, ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਹੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਲੰਬੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਉਪਰੰਤ ੧੯ ਅਤੇ ੨੦ ਜਨਵਰੀ (੧੯੩੫ ਈ.) ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਜੇ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਅਮੀਰ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਮੀਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਸੁਖ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਰੀਸ ਕਰਨ ਯੋਗ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਸਨ।



ਸੈਰ

—ਗਿਆਨੀ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੌਰ

ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਸਵੇਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਤੁਰਨ-ਫਿਰਨ ਨੂੰ ਸੈਰ ਆਖਦੇ ਨੇ। ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਨਪੜ੍ਹਿਆ, ਸਾਰੇ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਨਾ-ਦੁਕਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਬਣਾ ਕੇ ਟੋਲਿਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਪਏ ਫਿਰਦੇ ਨੇ, ਭਈ! ਅਸੀਂ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਭਲਾਈ-ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿੱਥੇ ਸੈਰ ਲਈ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸੜੇ-ਗਲੇ ਆਲੂ-ਛੋਲੇ ਵੇਚਣ ਲਈ ਛਾਬੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਸੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਮਾਲੀ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਾ ਰੱਖੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਤੁਰਤ-ਫੁਰਤ ਮਧੋਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਲੀ ਦੀ ਹਾਲ-ਦੁਹਾਈ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਰਵਾਹ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਲਾਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓਂ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਲੇਟ-ਲੇਟ ਕੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਵਲੰਧਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਮਖਮਲੀ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਥੁੱਕ-ਥੁੱਕ ਕੇ ਪਲੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਜੇ ਕਿਸੇ ਰੋਕਿਆ ਤਾਂ ਗਲ ਪੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਂ-ਪਿਓਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਮਧੋਲਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੇ ਤੇ ਸੁਹਜ-ਸੁਹੱਪਣ ਭਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਬਾਗ਼ 'ਚ ਰਿਹਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਆਮਤ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤੀ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਰੋਲਿਆ, ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕੀਤਾ, ਰੋਣਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਆਇਆ ਤੇ ਬਹਾਰ ਨੂੰ ਖਿਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੈਰ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ; ਅਸਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭਾਰੀ ਪਾਪ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਲਹਿਰਾਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਲਗਰਾਂ ਨੂੰ, ਸ਼ਾਖਾਂ 'ਤੇ ਝੁਮਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ, ਟਹਿ-ਟਹਿ ਕਰਦੇ ਸ਼ਗੂਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰ ਕੇ, ਫੁੱਲੇ ਨਾ ਸਮਾਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੈਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਮਿਆਰ ਬੜਾ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਕੋਝਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਨ ਉੱਚੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਪਸਤੀ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਝੁਕਦਾ ਏ ਤੇ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਨਿੱਘਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇਕ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਵੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸੱਜਣ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਵਾਦ ਮਾਣਦਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਏ। ਐਸਾ ਉਚੇਰਾ ਮਨੁੱਖ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਰਮਣੀਕ ਵੱਸੋਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਿਆਨ 'ਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਈ

ਤਰਾਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤਕ ਪੁੱਜੇ। ਕਈ ਨਗਮੇ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਏ। ਕਈ ਨਾਤਾਂ ਤੇ ਨੁਮਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਸਤੀ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਸਮਾਦ ਹੋਇਆ, ਵਿਸਮਾਦੀ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਦੇਖੇ ਤੇ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਜੀਵਨ-ਰਸ ਮਾਣਿਆ। ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਝਰਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਹਵਾ ਨਾਲ ਹਿੱਲਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦਾ ਅਲਾਪ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਭੌਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜਾਰ ਨੇ ਰੰਗ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਸਕ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਮਨ ਨੇ ਸਭ ਦਾ ਰੰਗ ਮਾਣਿਆ ਤੇ ਖੇੜੇ 'ਚ ਖਿੜਿਆ ਕਿਸੇ ਤੇਜ਼ ਜਿਹੇ ਹਵਾ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਰੌਣਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ। ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਭੌਰਾ ਸਾਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਗ ਸੁਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਚੰਪਾ ਦੇ ਫੁੱਲ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ? ਇਸ ਨੂੰ ਨੀਚ ਤੇ ਨਿਮਾਣੀ ਕਿਉਂ ਸਮਝਦਾ ਏ? ਕੀ ਚੰਪਾ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਨਿਕਰਮਣ ਹੈ? ਸੋਚਾਂ-ਸੋਚਦੇ ਚੰਪਾ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਟਹਿਣੀ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਈ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਵਜੋਂ ਬੋਲਿਆ:

ਚੰਪਾ! ਤੁਝ ਮੇਂ ਤੀਨ ਗੁਨ, ਰੂਪ, ਰੰਗ ਅਰ ਬਾਸ।

ਇਹ ਅਵਗੁਨ ਕੀ ਤੁਝ ਬਿਖੇ, ਜੋ ਭਵਰ ਨ ਬੈਠੇ ਪਾਸ।

ਭਾਵ ਹੇ ਚੰਪਾ! ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਬੜੇ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਹਨ। ਤੇਰਾ ਰੂਪ ਚੰਗਾ ਏ, ਤੇਰਾ ਰੰਗ ਚੰਗਾ ਏ, ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਭੌਰਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ? ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕਲੰਕਣ ਸਮਝਦਾ ਏ? ਇਸ ਨੇ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਕੀ ਘਾਟ ਦੇਖੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਰੀਲੇ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨਿਵਾਜਦਾ? ਚੰਪਾ ਹੱਸੀ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਹੇ ਦਰਵੇਸ਼! ਉਲਟ ਨਾ ਸਮਝ। ਭੌਰਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਪੀਲੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਕਾਲੇ ਤਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣ ਦਿੰਦੀ। ਤੂੰ ਕਦੇ ਗੌਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਪੀਲਾ ਤੇ ਤਨ ਕਾਲਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤਾਂ ਆ ਮੈਂ ਦੱਸਾਂ! ਇਹ ਭੌਰਾ ਹਰਜਾਈ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਬੈਠੇ ਓਸੇ ਜੋਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਭੁਲਾ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਏ। ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਤ ਪਾ ਕੇ ਪਾਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਆਦੀ ਏ। ਜੇ ਗੇਂਦੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਗੁਲਾਬ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਛੱਡਦਾ ਏ; ਜੇ ਗੁਲਾਬ 'ਤੇ ਬਹਿ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗੇਂਦੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਚੁਫੇਰ-ਗੜੀਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਲੰਕੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਤੇ ਲਾਨੂਤਾਂ ਨਾਲ ਇਹਦਾ ਮੂੰਹ ਪੀਲਾ ਤੇ ਤਨ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਕ ਦਾਮਨ ਕਲੀ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਲੰਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਨਹੀਂ ਵੜਨ ਦਿੰਦੀ।

ਦਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਹੇ ਚੰਪਾ! ਕਵੀ ਲੋਕ ਭੌਰੇ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦੇ, ਪਰ ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਲੰਕੀ ਸਮਝਨੀ ਏਂ।”

ਐ ਚੰਪਾ! ਭੌਰਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬਿਰਹੇ ਦਾ ਕੁੱਠਾ ਦੱਸਦਾ ਏ, ਪਰ

ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲੰਕੀ ਆਖਦੀ ਏਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਜੇਗ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੀਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ, ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਯਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤਾਜ਼ਾ ਤੇ ਖਿੜਾਓ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :

ਜਿਨਹੋਂ ਕਾ ਇਸ਼ਕ ਸਾਦਕ ਹੈ, ਵੁਹ ਕਬ ਫਰਿਆਦ ਕਰਤੇ ਹੈਂ?

ਲਬੋਂ ਪੇ ਮੋਹਰੇ ਖਾਮੋਸ਼ੀ, ਦਿਲੋਂ ਮੇਂ ਯਾਦ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਏਡੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਭੋਰੇ ਨੂੰ ਤੂੰ ਕਲੰਕੀ ਕਿਉਂ ਸਮਝਨੀ ਏਂ? ਉਹ ਤਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਤੇ ਸੁਹਜ-ਸੁਹੱਪਣ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਗ਼ਾਂ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵੀ ਫਿੱਕੀ ਤੇ ਕੋਝੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਲਟਬੋਰਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ, ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਫੁੱਲਾਂ ਗਿਰਦੇ ਲੋਟਣੀਆਂ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਦਿਲ-ਚੀਰਵੀਆਂ ਮੀਂਡਾਂ ਨਾਲ ਮਨਮੋਹਣੇ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦਾ ਨਹੀਂ ਬੱਕਦਾ। ਪਰ ਤੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ, ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਗੁੱਸੇ ਹੈਂ? ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਚੰਪਾ ਨੇ ਹੌਕਾ ਜਿਹਾ ਭਰ ਕੇ ਆਖਿਆ:

ਸਾਜਨ ਮੁਝ ਮੇਂ ਤੀਨ ਗੁਨ, ਰੂਪ, ਰੰਗ ਔਰ ਬਾਸ,

ਜਗਹ ਜਗਹ ਕੇ ਮੀਤ ਕੋ, ਕਉਨ ਬਿਠਾਵੈ ਪਾਸ?

ਚੰਪਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ, ਸੈਰ ਕਰਨ ਗਏ, ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝਲਕ ਵੱਜੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹਲੁਣਿਆ। ਕਿਸੇ ਹੁਲਾਸ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਵਿਚ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ:

ਕਬੀਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਇਕ ਸਿਉ ਕੀਏ ਆਨ ਦੁਬਿਧਾ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

ਇੱਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ, ਇੱਕ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਏ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਲੰਕੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ “ਏਕ ਟੇਕ ਏਕੋ ਆਧਾਰੁ” ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੀ ਚਮਕ ਤੇ ਹੁਸਨ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਰੀਤ ਪਾਲੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਮਸ ਤਬਰੇਜ਼ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਵੀ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਹਾਜੀਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੱਜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ? ਸ਼ਮਸ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਜੀ ਲੋਕ ਮੱਕੇ ਸ਼ਰੀਫ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਕਾਲੇ ਪੱਥਰ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਗ-ਏ-ਅਸਵਦ ਆਖਦੇ ਨੇ) ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ਮਸ ਬੋਲਿਆ:

ਤਵਾਫਿ ਹਾਜੀਆ ਦਾਰੰਮ, ਬਗਿਰਦੇ ਯਾਰ ਮੇਂ ਗਰਦੰਮ।

ਨਹ ਇਖਲਾਕਿ, ਸਗਾਂ ਦਾਰੰਮ, ਕਿ ਬਰ ਮੁਰਦਾਰ ਮੇਂ ਜਰਦੰਮ।

ਭਾਵ ਮੈਂ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਜਿਊਂਦੇ-ਜਾਗਦੇ ਪੀਰ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਫਿਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਦੋਂ ਮੇਰਾ ਹੱਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਅ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਫਿਰਦਾ ਰਹਾਂ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹਾਜੀਆਂ ਨੇ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਮਸ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਦਾ ਫਤਵਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਖੱਲ ਲਾਹ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸ਼ਮਸ

ਡੋਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਪਾਲ ਕੇ ਇੱਕ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਆਲਮ-ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਚਮਕਾਰੇ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਮਸਤੀ 'ਚ ਲੇਟ ਗਏ। ਕਈ ਦਿਨ ਮਸਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਖੁਸਰੋ, ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਤੂੰ ਬੋਲਦਾ-ਚਾਲਦਾ ਨਹੀਂ? ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ-ਅੰਦਰ, ਫਿਰਨ-ਤੁਰਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ? ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ? ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲ ਮੁਖਾਤਬ ਹੋ ਕੇ ਖੁਸਰੋ ਬੋਲਿਆ:

ਕਾਫ਼ਰੇ ਇਸ਼ਕਮ, ਮਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ, ਦਰਕਾਰ ਨੇਸਤ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਕਾਫ਼ਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨਪੁਣੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹਿੰਦੂ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਬਣ ਗਏ ਹੋ? ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਿੱਤਰੋ!

ਹਰ ਰਗੇ ਮਨ ਤਾਰ ਗਸ਼ਤਾ, ਹਾਜ਼ਤੇ, ਜੁੱਨਾਰ ਨੇਸਤ।

ਮੇਰੇ ਵਜੂਦ ਦੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਨਾੜੀ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਜਨੇਊ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰਾ ਜਨੇਊ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੇ ਜਲਵੇ ਨੇ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੇ ਨੂਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਹੈ, ਹਰ ਜਾਈ ਹੈ:

ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਵਿਚ ਹਰਿ ਹਰਿ ਵੱਸੇ, ਹਰਿ ਬੋਲੇ ਹਰ ਬੋਲੀ।

ਜਿਹੜਾ ਹਰਿ ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਇੱਕ ਹੈ, ਉਹ ਲਾ-ਸ਼ਰੀਕ ਹੈ, ਉਹ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ ਉਹ ਵਾਹਿਦ ਇੱਕ ਹੈ।

ਸੋ ਪਿਆਰਿਓ! ਗੱਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੈਰ ਦੀ—

ਆਏ ਤੋ ਹਮ ਸੈਰ ਮੇਂ, ਸੈਰ-ਏ-ਗੁਲਸ਼ਨ ਕਰ ਚਲੇ।

ਸੰਭਾਲ ਮਾਲੀ ਬਾਗ਼ ਅਪਨਾ, ਹਮ ਤੋ ਅਪਨੇ ਘਰ ਚਲੇ।

ਸੋ ਸੈਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀਰਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀਰਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਏ। ਬਰੀਉਲ ਜੁੰਮਾ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਅਰੋਗਤਾ, ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬੂਰੂ, ਉਸਤਤਿ, ਸ਼ਲਾਘਾ, ਮਾਨਵ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਇਸ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਸਚੈ ਮਾਰਗਿ ਚਲਦਿਆ ਉਸਤਤਿ ਕਰੇ ਜਹਾਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਇਹ ਕੋਈ ਸੁਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਏ ਨਾ; ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਜਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋਵੇ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਝਾਕ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ, ਹਉਮੈ, ਈਰਖਾ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਸੈਰ ਜਿਹੜੀ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੈਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਹੈ।

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੭੯ 'ਤੇ)

ਨਿਰਮਲ ਭਉ

-ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ*

ਭਗਤੀ-ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਜੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਫਲ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਜ਼ਾਮਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਅਦਬ ਅਥਵਾ ਨਿਰਮਲ ਭਉ। ਜਿੱਥੇ ਅਦਬ, ਭੈ, ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਉਥੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਿਭਾਅ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਾਥ ਚੋਲੀ-ਦਾਮਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿ ਬਚਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਕਥਨ ਹੈ:

- ਨਾਨਕ ਜਿਨ੍ਹ ਮਨਿ ਭਉ ਤਿਨ੍ਹ ਮਨਿ ਭਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੫)

- ਵਿਣੁ ਭੈ ਪਇਐ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੮੩੧)

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਇਸ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਅਥਵਾ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਨੂੰ ਰੱਬ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਦਬ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਗੋਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਾਸ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ:

ਰਹਿ ਰਸਾਨਿ, ਰਾਹਿ ਹੱਕ, ਆਮਦ ਅਦਬ।

ਹਮ ਬਦਿਲ, ਯਾਦਿ ਖੁਦਾ-ਵ, ਹਮ ਬਲਬ।

ਭਾਵ ਰੱਬ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਦਬ (ਨਿਰਮਲ ਭਉ) ਆਇਆ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਵਾਸਾ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ।

ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਅਲਾਮਾ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਵੀ ਅਦਬ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਜਾਵਟ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਅਦਬ ਪਹਿਲਾ ਕਰੀਨਾ ਹੈ, ਮੁਹੱਬਤ ਕੇ ਕੀਰਨੇ ਕਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਅਦਬ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਮੈਤ੍ਰੀ-ਭਾਵ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਮੈਤ੍ਰੀ-ਭਾਵ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਹਨ। ਮੈਤ੍ਰੀ-ਭਾਵ ਕੱਢ ਦਿਉ, ਪਿਤਾ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਮਾਂ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਭਰਾ ਭਰਾ ਤੇ ਪੁੱਤ ਪੁੱਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਦਬ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੈਵੀ-ਗੁਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦੇ

* ਹਮਰਾਜ਼-ਬਿਨ-ਹਮਰਾਜ਼, ੧੧੮੬/੧੮-ਸੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਸਾਧਨ ਦਾ ਮਰਤਬਾ ਜਾਂ ਵਡਿਆਈ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦੇ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜਿਨਾ ਭਉ ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਭਉ ਮੁਚੁ ਭਉ ਨਿਭਵਿਆਹ॥

ਨਾਨਕ ਏਹੁ ਪਟੰਤਰਾ ਤਿਤੁ ਦੀਬਾਣਿ ਗਇਆਹ॥

(ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਭਾਵ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦਾ ਡਰ ਹੈ, ਅਦਬ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਡਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਡਰ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਦਾ ਹੈ।

ਅਧਰਮੀ ਮਨੁੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਕਹਿਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਲ, ਹਰ ਛਿਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਡਰ ਵਿਆਪਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਪਾਪ-ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਪ ਹੀ ਡਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਧਰਮੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਡਰ? ਸਤਿ ਬਚਨ ਹੈ:

ਸੋ ਡਰੈ ਜਿ ਪਾਪ ਕਮਾਵਦਾ, ਧਰਮੀ ਵਿਗਸੇਤੁ॥

ਤੂੰ ਸਚਾ ਆਪਿ ਨਿਆਉ ਸਚੁ ਤਾ ਡਰੀਐ ਕੇਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੮੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਵੇ, ਪਾਪ-ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਡਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਆਪ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜਿਸੁ ਅੰਤਰੁ ਹਿਰਦਾ ਸੁਧੁ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ

ਤਿਨਿ ਜਨਿ ਸਭਿ ਡਰ ਸੁਟਿ ਘਤੇ ਰਾਮ॥

(ਪੰਨਾ ੫੪੦)

ਮਨੁੱਖ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੀ ਉਦੋਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਡਰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ:

ਨਿਕਟਿ ਬੁਝੈ ਸੋ ਬੁਰਾ ਕਿਉ ਕਰੈ॥...

ਨਿਕਟਿ ਨ ਦੇਖੈ ਪਰ ਗ੍ਰਿਹਿ ਜਾਇ॥

ਦਰਬੁ ਹਿਰੈ ਮਿਥਿਆ ਕਰਿ ਖਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੩੯)

ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਡਰ, ਭੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਵੱਸ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਡਰ ਤਾਂ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਥਨ ਹੈ:

ਡਡਾ ਡਰ ਉਪਜੇ ਡਰੁ ਜਾਈ॥

ਤਾ ਡਰ ਮਹਿ ਡਰੁ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੧)

ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਉ ਵਸਾ ਲਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਡਰ ਮਨ ਵਸਾ ਹੋਰਨਾਂ ਡਰਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਡਰ ਪੋਂਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਡਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਜਗਿਆਸੂ!

ਉਸ ਏਕ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਉਸੇ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਬਚਨ ਹੈ:

ਡਰਿ ਘਰੁ ਘਰਿ ਡਰੁ ਡਰਿ ਡਰੁ ਜਾਇ॥

ਸੋ ਡਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਡਰਿ ਡਰੁ ਪਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੧)

ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਨੂੰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਂਗ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਸੇਵਨ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸੇ ਭਉ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਭੁੱਲਤ ਜੀਵ ਇਸ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ, ਉਹ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਪੀੜਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰ-ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਭਉ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਆਧਾਰੁ॥ ਵਿਣੁ ਖਾਧੇ ਮਰਿ ਹੋਹਿ ਗਵਾਰ॥

(ਉਹੀ)

ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁੱਝਦਾ, ਪ੍ਰਭੂ-ਡਰ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਸਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ “ਸਭਨਾ ਕਾ ਦਰਿ ਲੇਖਾ ਹੋਇ” ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਬੇੜਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ, ਸੀਤਲਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਆਤਮਕ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਦਾ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਅਹੰਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਸੂਲ ਹੈ। ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਚੀਜ਼, ਸਭ ਨਿਮਰਤਾ, ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਿਆਣਾ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ ਜਪ ਕੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਲੋਕ ਸੁਖੀਏ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ ਥੀਵੇ।

ਸੈਰ

(ਸਫ਼ਾ ੭੬ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਇਸ ਵਿਚ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀਆਂ, ਇਕਾਗਰਤਾ ਵਿਚ ਸੁਰਤੀ ਦਾ ਟਿਕਾਅ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੈਰ ਇਕ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਿਕ ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਤਹਿਮਲ ਮਜ਼ਾਜੀ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਜਦੋਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਯਾਕੂਬ ਅਲੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਸਨ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ, ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੁਸਨ ਨੇ ਡਲੁਕ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਯੂਸਫ਼ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੈਰ ਵਿਚ ਤੁਰਦੇ ਦਾ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਮੁੱਲ ਸੂਤ ਦੀ ਇਕ ਅੱਟੀ ਪਿਆ।

ਸੋ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸੈਰ ਖ਼ਬਰਦਾਰੀ ਤੇ ਸਾਵਧਾਨਤਾ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਨਾਮ-ਮਾਰਗ

-ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੁੰਡਲਾ*

ਦਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਰਬ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੇ ਅਨੁਆਈ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ-ਕਸਵੱਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਧਰਮ ਇਕ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਦਰਸਾਇਆ ਉਹ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰਕ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤੈਰ ਕੇ ਉਸ ਸਥਾਨ (ਖੰਡ) 'ਪੁਰ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਾ ਕਾਮ ਨਾ ਕ੍ਰੋਧ, ਨਾ ਲੋਭ ਨਾ ਮੋਹ, ਨਾ ਰੋਗ ਨਾ ਸੋਗ, ਨਾ ਭੋਗ ਨਾ ਭੈਅ ਹੈ ਅਤੇ “ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਰਵੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ” ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੂੰ ਆਇਆ ਲਾਹਾ ਲੈਣਿ॥

ਲਗਾ ਕਿਤੁ ਕੁਫਕੜੇ ਸਭ ਮੁਕਦੀ ਚਲੀ ਰੈਣਿ॥

(ਪੰਨਾ ੪੩)

ਭਾਵ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ! ਤੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰ ਕਿਹੜੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੱਕੜੀ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ ਹੈਂ? ਉਧਰ ਰਾਤ ਭਾਵ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਫਰ ਮੁੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉੱਠ, ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕਿ ਤੇਰਾ ਮੁੱਢ-ਮੂਲ ਕੀ ਹੈ! ਇਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸਫਰ ਦੇ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ : ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ॥ ਭਾਵ ਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ! ਤੂੰ ਇਕ ਜੋਤਿ, ਇਕ ਆਤਮਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਸਰੀਰ ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਸੇਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਇਸ ਅਸਥਾਈ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਬੈਠਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਇਸ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਖਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਜਦਕਿ ਇਸ ਅਸਥਾਈ-ਘਰ ਨੇ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਉਪਰੰਤ ਤੂੰ ਇਕ ਜੋਤਿ (ਆਤਮਾ) ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਧਰਮ ਜੋਤਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਵਾਗੁਣ ਦਾ ਚੱਕਰ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਮਨੁੱਖ-ਜਨਮ ਮਿਲੇ! ਇਸ ਲਈ “ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ॥

* ਇੰਚਾਰਜ ਵਿਦੇਸ਼ ਮਾਮਲੇ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ॥ ਅਵਰਿ ਕਾਜ ਤੇਰੈ ਕਿਤੇ ਨ ਕਾਮ॥ ਮਿਲੁ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਭਜੁ ਕੇਵਲ ਨਾਮ॥” ਵਾਲੇ ਗੁਰ-ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਲੈ।

ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਭਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕੇਵਲ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮਨ ਦਾ ਉਹ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਈ ਝੂਠੇ ਸਬਜ਼-ਬਾਗ ਵਿਖਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਟਕਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਅਤੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਕਰਕੇ ਖਜੂਰ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਉਲਟਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਆਸੇ ਮ੍ਰਿਗ ਨੂੰ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਦਰੱਖਤ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਪਰ ਹੋਵੇ। ਤਦ ਮ੍ਰਿਗ ਉਧਰ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਦੌੜਨ ਨਾਲ ਪਿਆਸ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਮ੍ਰਿਗ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜਾ ਦਰੱਖਤ ਭੀ ਉਲਟਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਧਰ ਭੀ ਭੱਜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਉਹੋ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਸ ਬੁੱਝਦੀ ਨਹੀਂ, ਵਧਦੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਖਜੂਰ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਭੱਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਸ ਇੰਨੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਪੁਰ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੁਖ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਭੱਜਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਘਰੋਂ ਬੇ-ਘਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸੁਖ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕੇਵਲ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ, ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਭਰਮੇ ਭੂਲਾ ਫਿਰੈ ਸੰਸਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੫੬੦)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੀ ਦੌੜ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਭੱਜੇ ਜਾਣਾ ਅਰ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਸਹਿ ਹੈ:

ਸਹਸ ਖਟੇ ਲਖ ਕਉ ਉਠਿ ਧਾਵੈ॥

ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਆਵੈ ਮਾਇਆ ਪਾਛੈ ਧਾਵੈ॥

ਅਨਿਕ ਭੋਗ ਬਿਖਿਆ ਕੇ ਕਰੈ॥

ਨਹ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ਖਪਿ ਖਪਿ ਮਰੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੮-੭੯)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਤਾਂ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਹੈ:

ਬਿਨਾ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਕੋਊ ਰਾਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੯)

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਬਜ਼-ਬਾਗ ਦੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ॥

ਏਹ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੧)

ਮਾਇਆ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਇਆ ਆਪਣੇ ਨਾਗ-ਵਲ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਮਾਇਆ ਹੋਈ ਨਾਗਨੀ ਜਗਤਿ ਰਹੀ ਲਪਟਾਇ॥

ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ ਤਿਸ ਹੀ ਕਉ ਫਿਰਿ ਖਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੫੧੦)

ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਦੇ ਭੋਗ-ਭੋਗਣ ਵਿਚ ਖਪਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਮੌਜ-ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੁਢਾਪਾ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰਿਕ ਰੋਗ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜ ਲਈ ਅਤੇ ਆਖ਼ਰ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੀਏ ਕਿ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕੀ ਮਿਲਿਆ? ਅੱਗੇ ਜਮਦੂਤ ਦਾ ਡਰ ਭੀ ਸਿਰ 'ਪੁਰ ਖੜ੍ਹਾ' ਹੈ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਮੁੜ ਕੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ:

ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ॥

ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਊਛਲੈ ਤਬ ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰ ਲਵੇ, ਰਾਜ-ਭਾਗ ਤਕ ਵੀ ਮਾਣ ਲਵੇ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੌਜ-ਮੇਲਾ ਕਰ ਲਵੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਮ ਦੀ ਫਾਹੀ ਵਿਚ ਪਵੇਗਾ:

ਨਵ ਖੰਡਨ ਕੋ ਰਾਜੁ ਕਮਾਵੈ ਅੰਤਿ ਚਲੈਗੋ ਹਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੭੧੨)

ਮਨੁੱਖ-ਜਨਮ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ : ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਰਥਾਤ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ੮੪ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਜੂਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਆਤਮਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਪਰਮ-ਆਤਮਾ) ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਜੂਨਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ, ਵਿੱਛੜਨ ਉਪਰੰਤ ਆਤਮਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਕਿਰਤਿ ਕਰਮ ਕੇ ਵੀਛੜੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਮੇਲਹੁ ਰਾਮ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਪਰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ-ਜਨਮ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ

ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਸੋਚ ਉਦੋਂ ਤਕ ਪੂਰੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੋਤਿ ਹੋਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਗਾਈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ॥

ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਜੋਤਿ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਾਲਣ 'ਪੁਰ ਲਾਉਂਦਾ' ਹੈ। ਤਦੋਂ ਇਹ ਮੌਜ-ਮੇਲੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਉਹ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਬਲਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ-ਪੈਨਣਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੇਵਲ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਕੇਵਲ ਰਸਮੀ ਰੱਟਾ ਲਾਈ ਜਾਣਾ ਹੀ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਰਵਉੱਚ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੂਰਜ ਚਕਵੀ ਵਾਲੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾਪ ਨੂੰ ਨਾਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰਸਮੀ ਰਟ ਨਾਲ ਜਾਪ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਿਰਾਰਥਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਜਾਪ ਕੇ ਕੀਏ ਤੇ ਜੋ ਪੈ ਪਾਯਤ ਅਜਾਪ ਦੇਵ;

ਪ੍ਰਦਨਾ ਸਦੀਵ ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ ਉਚਰਤ ਹੈਂ॥...

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ)

ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹੀ ਜਾਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਜਾਪ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨਾਮ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੈ:

- ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੩)

- ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਤਉ ਹਰਿ ਜਾਨਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਨਾਮ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਰ ਦੁਰਲੱਭ ਤੋਂ ਦੁਰਲੱਭ ਵਸਤ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਵਰਗੀ ਅਮੁੱਲੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਮਨੁ ਪਰਬੋਧਹੁ ਹਰਿ ਕੈ ਨਾਇ॥

ਦਹ ਦਿਸਿ ਧਾਵਤ ਆਵੈ ਠਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੮)

ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ। ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜਨਰਲ ਅਯੂਬ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਕੱਟ ਪੈਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਾਪ ਨਿਰੰਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਾਪ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅੱਜ ਹੋਰ, ਕੱਲ੍ਹ ਹੋਰ; ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਉੱਕਰੀ ਪਲੇਟ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਤਕ ਲੱਗੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਫ਼ਦ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ:

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਤਤੁ ਬੁਧਿ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੨)

ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਕਿਰਿਆ ਨਾਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ:

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ॥ ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਹੀ ਕੋ ਥਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੪)

ਮਨੁੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰਕ ਰਸਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਰਸਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਰਸਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ:

ਵਿਣੁ ਤੁਧੁ ਹੋਰੁ ਜਿ ਮੰਗਣਾ ਸਿਰਿ ਦੁਖਾ ਕੈ ਦੁਖ॥

ਦੇਹਿ ਨਾਮੁ ਸੰਤੋਖੀਆ ਉਤਰੈ ਮਨ ਕੀ ਭੁਖ॥

(ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਵਿਚੋਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ੇ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਦਾ ਤੱਤ-ਸਾਰ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੋ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਤੇ ਸਰਵਉੱਚ ਹਸਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਇਲਾਹੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਉਚਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ “ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਸ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਗਰੀਬੀ ਬਸਾਵੈ॥ ਨਾਨਕ ਈਹਾ ਮੁਕਤੁ ਆਗੈ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ॥” ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ

ਸੰਤੋਖ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਦਾ ਭੋਜਨ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬੇਲੋੜੇ ਜਲੋਂ (Glamour) ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇਸ ਜਲੋਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਾਲ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਪਿੱਛੇ ਬੇਤਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਸਾਦਗੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹ ਬੇਲੋੜੇ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਸੁਖੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਨਮੁਖ ਸੰਸਾਰਕ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਚਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਕੋਈ ਚੈਨ ਨਹੀਂ। ਦਿਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਕਰ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ 'ਪੁਰ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਜੀਭ ਦੇ ਝੂਠੇ ਸਵਾਦਾਂ ਮਗਰ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਗਲੀਚ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਕੋਈ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ; ਨਾਮ ਜਪਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਚਟਪਟੇ, ਤੇਜ਼ ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਖਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਮ-ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਹਾ ਲੈ ਗਏ ਮਨਮੁਖ ਚਲੇ ਮੂਲੁ ਗਵਾਇ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪)

ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਸਰਾਏ ਲਸ਼ਕਰੀ ਕੋਟਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧੪-੮-੦੮	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਰਾਏ ਲਸ਼ਕਰੀ ਕੋਟਾਂ	੧੧
੧੫-੯-੦੮	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਰਾਏ ਲਸ਼ਕਰੀ ਕੋਟਾਂ	੪੦
੧੫-੧੦-੦੮	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਰਾਏ ਲਸ਼ਕਰੀ ਕੋਟਾਂ	੩੯
੧੯-੧੦-੦੮	ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਖੰਨਾ	੨੨
੧੨-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਰੋਹਣੋ ਖੁਰਦ	੩੭
੧੪-੧੧-੦੮	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਰਾਏ ਲਸ਼ਕਰੀ ਕੋਟਾਂ	੨੯

ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ

-ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ*

ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਹੈ ਸੱਚਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਕਹੀਏ।
ਆਪਾ-ਭਾਵ ਮਿਟਾ ਕੇ ਆਪਣਾ, ਸ਼ਰਨ ਏਸ ਦੀ ਹੁਣ ਢਹਿ ਪਈਏ।
ਆਤਮ ਅਨੁਭਵ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ, ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ;
ਉਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ, ਧਾਰ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਲਈਏ।

ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਵਾਰ ਕੇ ਆਪਾ, ਸੁੱਤੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਜਗਾਇਆ।
ਆਤਮ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮ ਤੱਤ ਦਾ, ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ 'ਚੋਂ ਦਰਸ ਕਰਾਇਆ।
ਬਾਣੀ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ, ਨਾਲੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਕਰ 'ਕੱਠੀ';
ਚਹੁ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ, ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਚਾਇਆ।

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ, ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਆਣ ਰਲਾਈ।
ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਬਖਸ਼ੀ ਇੰਝ ਸੰਪੂਰਨਤਾਈ।
ਪਰਮਜੋਤ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ ਜੋ ਕਰਤੱਵ, ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਸਾਰੇ;
ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ਜਦ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛ ਕਰਾਈ।

ਦੱਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਥਾਵੇਂ, ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਕੀਹਨੂੰ ਸਜਾਉਣਾ?
ਬਾਂਹ ਅਸਾਡੀ ਕੌਣ ਫੜੇਗਾ, ਕਿਸ ਦੇ ਲੜ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਲਾਉਣਾ?
ਮਿਹਰਵਾਨ ਹੋ ਪਿਤਾ ਅਸਾਡੇ, ਨਿਖਸਮੇਂ ਕਰ ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਜਾਇਓ;
ਉਪਦੇਸ਼ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਲਈਏ, ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਸਮਝਾਉਣਾ।

ਇਹ ਸੁਣ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਆਪਣੀ ਥਾਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਜਾਇਆ।
ਆਪ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਣ ਬਿਰਾਜੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਜ ਤਾਈਂ ਜਣਾਇਆ।
ਸ਼ਰਧਾ ਸੰਗ ਫਿਰ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ, ਟਕਾ ਇਕ ਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਫੜਿਆ;
ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਮਸਤਕ ਆਪਣਾ ਆਣ ਨਿਵਾਇਆ।

ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਚਰਜ ਹੋ ਵੇਖਣ, ਅਜਬ ਜੋ ਕੌਤਕ ਗੁਰ ਵਰਤਾਵਨ।
ਭਾਵ ਭਾਂਪ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੰਝ ਫਰਮਾਵਨ।
ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹੁਣ ਨਾ ਹੋਸੀ, ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਹੁਣ ਜਾਣੋ;
ਇਹ ਹੁਣ ਨਿਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਆਖ ਸੁਣਾਵਨ।

* #੮੬੪, ਫੇਜ਼-II, ਮੁਹਾਲੀ। ਫੋਨ : ੦੧੭੨-੪੬੫੬੯੬੪

ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ

—ਦੇਵ ਦਰਸ਼ਨ ਟੂਰੇਵਾਲ*

ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਏ,
 ਤਾਹੀਓਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੀ ਆ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਰੀ ਏ।
 ਰਾਮਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪ ਵਸਾਇਆ ਸੀ,
 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।
 ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮੰਨਦੀ ਇਸ ਦੀ ਸੋਭਾ ਭਾਰੀ ਏ,
 ਤਾਹੀਓਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੀ... ..
 ਇਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪਾਏ ਨੇ,
 ਪੰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਇਥੇ ਆਏ ਨੇ।
 ਤਾਰਨ ਖਾਤਰ ਆਏ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਰੀ ਏ,
 ਤਾਹੀਓਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੀ... ..
 ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਏ,
 ਰਹੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਏ।
 ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭਾਰੀ ਏ,
 ਤਾਹੀਓਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੀ... ..
 ਕਈ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਤਾਂ ਇਥੇ ਅਜਬ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੇ,
 ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸੁਹਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੇ।
 ਇਸ ਨਗਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਿਆਰੀ ਏ,
 ਤਾਹੀਓਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੀ... ..
 ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਧੂੜ ਚਲੇ ਮੱਥੇ ਲਾ ਲਈਏ,
 ਇਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਗ ਬਣਾ ਲਈਏ।
 ਇਸ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਤੱਕ-ਤੱਕ ਦੁਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀ ਬਲਿਹਾਰੀ ਏ,
 ਤਾਹੀਓਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੀ... ..
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਥੇ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਏ,
 ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮਾਲਾ ਬੈਠ ਪੜ੍ਹੀ ਏ।
 'ਟੂਰੇਵਾਲੀਆ' ਦੇਵ ਇਹਦੇ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਵਾਰੀ ਏ,
 ਤਾਹੀਓਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੀ ਆ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਰੀ ਏ।

* ਬਸਤੀ ਰਾਮ ਬਿਲਾਸ, ਭੁੱਚੇ ਮੰਡੀ, ਤਹਿ. ਨਥਾਣਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ ।

ਗੜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ

-ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਰਾਹੀ'*

ਗੜੀ ਵੇ ਗੜੀ, ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਗੜੀ?
 ਇਹ ਤਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ।
 ਜਿੱਥੇ ਲਾਈ ਅਜੀਤ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਨੇ, ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਝੜੀ।
 ਕੰਧ ਕੱਚੀ ਗੜੀ ਦੀ, ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਲਾਏ ਡੇਰੇ।
 ਨਿਤਨੇਮ ਕੀਤਾ ਸਿੰਘਾਂ, ਉੱਠ ਕੇ ਸਵੇਰੇ।
 ਪਹੁ ਫੁਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘੇਰੀ, ਵੈਰੀ ਨੇ ਗੜੀ।
 ਗੜੀ ਵੇ ਗੜੀ, ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਗੜੀ?
 ਇਹ ਤਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ,
 ਜਿੱਥੇ ਲਾਈ, ਅਜੀਤ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਨੇ, ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਝੜੀ।
 ਝੜੀ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਲਾਈ, ਸਿੰਘਾਂ ਕਮਾਨ 'ਚੋਂ।
 ਤੇਗ ਵਾਹੀ ਅਜੀਤ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਨੇ,
 ਜਿਵੇਂ ਕੜਕੀ ਬਿਜਲੀ ਅਸਮਾਨ 'ਚੋਂ।
 ਸੱਥਰ ਵੈਰੀ ਦੇ ਪਾਏ, ਨਾ ਤੇਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੜੀ;
 ਗੜੀ ਵੇ ਗੜੀ, ਇਹ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ,
 ਜਿੱਥੇ ਲਾਈ ਅਜੀਤ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਨੇ, ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਝੜੀ।
 ਗਾਨਾ ਸ਼ਗਨਾਂ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ,
 ਹੱਥੀਂ ਮਹਿੰਦੀ ਖੂਨ ਦੀ ਲਗਾਏ।
 ਜਾਂਵੀ ਪੰਜ ਪੰਜ ਤੋਰ,
 ਬਾਬਲ ਪੁੱਤਰ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਾਏ।
 ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਾਬਲ ਦੇ ਚਾਅ,
 ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਾੜੀ ਮੌਤ ਹੈ ਖੜੀ।
 ਗੜੀ ਵੇ ਗੜੀ, ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਗੜੀ,
 ਇਹ ਤਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ।
 ਜਿੱਥੇ ਲਾਈ ਅਜੀਤ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਝੜੀ।
 ਜਾਮ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਪੀ ਕੇ,

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਘੋੜੇਵਾਹ, ਜਿਲ੍ਹਾ - ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।

ਬੋਟੇ ਦੇ ਗਏ ਕੁਰਬਾਨੀ।
 ਨਹੀਂ ਹੋਰ, ਪਿਤਾ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਬਿਨਾਂ,
 ਜੋ ਹੈ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਦਾਨੀ।
 ‘ਰਾਹੀ’ ਨਾ ਗੁੰਦੀ ਕਿਸੇ ਵਾਗ਼,
 ਨਾ ਗੁੰਦੀ ਕਿਸੇ ਸਿਹਰੇ ਦੀ ਲੜੀ।
 ਗੜੀ ਵੇ ਗੜੀ, ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਗੜੀ?
 ਇਹ ਤਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ,
 ਜਿਥੇ ਲਾਈ ਅਜੀਤ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਝੜੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ਛੇਵੀਂ ਅਤੇ ਨੌਵੀਂ ਚੀਕਾ (ਕੈਥਲ, ਹਰਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ਛੇਵੀਂ ਤੇ ਨੌਵੀਂ ਚੀਕਾ (ਕੈਥਲ) ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਪੁਰਬ ਮਿਤੀ ੩੦-੧੦-੨੦੦੮ ਤੋਂ ੧੩-੧੧-੨੦੦੮ ਤਕ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਭਾਈ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਬਲਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪਾਨੀਪਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਿਤੀ ੧੩-੧੧-੨੦੦੮ ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ। ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀਰ ਰਸੀ ਵਾਰਾਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਕੋਲੋਂ ੩੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕਾ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਰੋਖਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਜ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਭੂਸਲਾ, ਸ. ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ. ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੇ. ਈ. ਅਤੇ ਸ. ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਹਿੰਮਤਪੁਰਾ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੀਕਾ ਵੱਲੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।



ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲੰਗਰ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮਸ਼ੀਨ ਸਥਾਪਤ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੨ ਦਸੰਬਰ-ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜਗਤ 'ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੀ ਹੈ, ਲੰਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਸਬੰਧ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਵੱਡੀ ਆਸ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਚ ਵਸਦੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨਾਨਵਾਨੀ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲੰਗਰ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮੁੱਚੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ 'ਚ ਲੰਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਨਿਯਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੰਗਰ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ੨੪ ਘੰਟੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਾਢੇ ੯ ਲੱਖ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ

ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨਾਨਵਾਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਬੀਬੀ ਰਾਧਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਦੀ ਯਾਦ 'ਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲੰਗਰ ਲਈ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਜੀ 'ਤੇ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਜੀ ਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨਾਨਵਾਨੀ ਜੀ ਲੰਗਰ 'ਚ ਲਿਫਟ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਹਾਲ 'ਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਪੱਖੇ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਸਰਾਂ 'ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨਿਵਾਸ' 'ਚ ਪ ਵਾਟਰ ਕੂਲਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਰਵਾ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜੀ.ਐਮ.ਸੀ. ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਰਕਸ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਬਣੀ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਗੈਸ ਨਾਲ ਚੱਲਣ

ਵਾਲੀ ਇਹ ਮਸ਼ੀਨ ਪਹਿਲੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਘੇਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਪੇੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਇਕ ਘੰਟੇ 'ਚ ਔਸਤਨ ਚਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕਿਲੋ ਗੈਸ ਨਾਲ ਇਕ ਕੁਇੰਟਲ ਆਟੇ ਦੇ ਪੰਜ ਇੰਚ ਸਾਈਜ਼ ਦੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ

ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਦਘਾਟਨ ਮੌਕੇ ਗਿਆਨੀ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇਸ਼ ਭਰ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸੰਜੀਦਾ-ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੬ ਦਸੰਬਰ- ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਪੰਜ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਰਵਉੱਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਂ ਤਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਕੌਮ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਜੋ ਕੌਮੀ ਫ਼ੈਸਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਹਾਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਕਟਿਹਾਰ 'ਚ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੯ਵੀਂ ਸਰਦਾਰ ਨਗਰ ਲਕਸ਼ਮੀਪੁਰ ਵਿਖੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ 'ਚ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੂਬਿਆਂ 'ਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੂਬਿਆਂ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖ ਬੜੀ ਹੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ 'ਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਆਨ ਲਾਈਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ-ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੮ ਦਸੰਬਰ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਸਮੁੱਚੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਆਨ ਲਾਈਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ 'ਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਸਮੂਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰਾਂ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਆਸਥਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਮੁੱਚਾ ਸਟਾਫ ਸੇਵਾ ਨੂੰ

ਸਮਰਪਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪੱਖੋਂ ਮੈਨੇਜਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਟਾਫ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਆਡਿਟ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਮਾਂਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮੁੱਚਾ ਸਟਾਫ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਤਾਹੀ ਮੁਆਫੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਵੱਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।



ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਬਲਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਤੀ ੧-੧੧-੦੮ ਤੋਂ ੩੦-੧੧-੦੮ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੨੦੦
੧-੧੧-੦੮	ਅਜੀਤ ਨਗਰ, ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੨੨
੨-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੦
੫-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੪੪
੫-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਔਲਖ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੪੨
੮-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਮੁੱਛਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੯੫
੯-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੨
੧੨-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੩੦
੧੩-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਵੈਰੋਕੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੬੦
੧੩-੧੧-੦੮	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ (ਕਪੂਰਥਲਾ)	੪੭
੧੫-੧੧-੦੮	ਵਿਜੇਪੁਰ, ਸਾਂਬਾ, ਜੰਮੂ	੨੦੬
੧੬-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੪
੧੯-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੪੨
੧੯-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਨੱਥੂ ਖਹਿਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੨੬
੧੯-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ ਪੱਤੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੨੪
੨੦-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਜੋਗਾ ਨੰਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੪
੨੧-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਭੋਖੜਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੦
੨੨-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੨
੨੩-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੫੦
੨੩-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਅਮਰਗੜ੍ਹ ਝੱਲ ਬੂਟੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੬੩
੨੪-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਗੋਨਿਆਣਾ ਖੁਰਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੫੫

੨੪-੧੧-੦੮	ਗੁ: ਬੁਰਜ ਸਾਹਿਬ, ਧਾਰੀਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੭੦
੨੪-੧੧-੦੮	ਨਾਗਪੁਰ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ	੧੧੧
੨੫-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਜੰਡਾਂਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੩
੨੬-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੪੪
੨੬-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਗੋਨਿਆਣਾ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੩
੨੭-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਆਕਲੀਆ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੭੪
੨੭-੧੧-੦੮	ਗੁ: ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ, ਕਪੂਰਥਲਾ	੮੦
੨੭-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਬੰਡਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੬੦
੨੮-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਹਰਿਰਾਏਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੮੫
੨੮-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਧਨੋਆ, ਮੁਕੇਰੀਆਂ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)	੨੦
੨੮-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੪੧
੩੦-੧੧-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੬
੩੦-੧੧-੦੮	ਪਿੰਡ ਹੋਲਾਂਵਾਲੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	੯੯

ਕੁੱਲ ੩੦੭੪

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਚਲਦੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ੨੩ਵੇਂ ਗੇੜ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਮਿਤੀ ੧੯ ਤੋਂ ੨੮ ਨਵੰਬਰ ੨੦੦੮ ਤਕ ਬਠਿੰਡਾ ਹਲਕੇ ਦੇ ਦਸ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ ਪੱਤੀ, ਜੋਗਾ ਨੰਦ, ਭੋਖੜਾ, ਖਿਆਲੀ ਵਾਲਾ, ਅਮਰਗੜ੍ਹ, ਗੋਨਿਆਣਾ ਖੁਰਦ, ਜੰਡਾਵਾਲਾ, ਗੋਨਿਆਣਾ ਕਲਾਂ, ਆਕਲੀਆ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਪਿੰਡ ਹਰਿਰਾਏਪੁਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੨੨੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਕਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ੧੬੫੦ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ੨੫੦ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜੋ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ੧੦ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੫੫ ਡੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਰਵਾਰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ

‘ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਿਥੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ ਸੰਬੰਧੀ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮ ਦਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਮਾਗਮ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਵਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਹੀਂ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਿਠੜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਰਾਂ ਗਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਭਾਈ ਕੁਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ ਜਿੱਥੇ ਸਟੇਜ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਉਥੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀਆਂ, ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਧ ਡੰਮ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਕੋਹੜ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਦਾਜ ਵਰਗੀਆਂ ਲਾਹਨਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪਤਿਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਦਿਵਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧ ਡੰਮ, ਬਾਬਾ ਡੰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਮੈਡੀਕਲ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲੋਂ ਮੁਫਤ ਮੈਡੀਕਲ ਕੈਂਪ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੫੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਫਤ ਚੈਕਅੱਪ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਛਪਦਾ ਮੁਫਤ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਛਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਾਦੀਆ, ਭਾਈ ਮੁਖਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸੇ ਲੜੀ ਤਹਿਤ ਮਿਤੀ ੯ ਦਸੰਬਰ ੨੦੦੮ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਵੱਲੋਂ

ਲੰਬੀ ਹਲਕੇ 'ਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਮੂਹ ਮੁੱਖੀ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਮੁਕਤਸਰ ਹਲਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਘੁਮਿਆਰਾ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਭਾਈ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਲੰਬੀ ਹਲਕੇ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਬੀਬੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਾਦਲ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਜਥੇ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਗਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਇਕ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੨੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ, ੩੫੦ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ੫੦ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ।

ਵਿਜੇਪੁਰ (ਜੰਮੂ) ਵਿਖੇ ੨੦੬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਤਾਗੰਦੀ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਮਿਤੀ ੧੫-੧੧-੦੮ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਜੇਪੁਰ (ਜੰਮੂ) ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੦੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੰਮੂ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਭਾਈ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਨ 'ਤੇ ਮੁਬਾਰਕਬਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਕਮੇਟੀ, ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ, ਕਲਰਕ ਭਾਈ ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਹਰਬੋਅੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੦੧-੨੦੦੯